

letnik XI
številka

5

**jezik
in
slovstvo**

1966

Jezik in slovstvo

Letnik XI. številka 5

Ljubljana, maj 1966

Revija izhaja od januarja do decembra (osem številok)

Izdaja jo Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zdravec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, Novi trg 4/I

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Vsebina pete številke

Razprave in članki

Boris Merhar	Še kaj o slovenski nimi	129
Tine Logar	Slovenska narečja	134
Janez Sivec	Utrjevanje pri jezikovnem pouku	140
Franc Zdravec	Pogledi na besedno umetnost III	146
Estetskoteoretični spor v katoliški skupini		146
Francè Jesenovec	Vrste oziralnih odvisnikov	152

Akademijin slovar slovenskega knjižnega jezika

Jože Toporišič	Naglasni in oblikoslovni tipi v akademijem slovarju slovenskega knjižnega jezika	155
----------------	--	-----

Zapiski, ocene in poročila

J. Toporišič	Jakob Šolar — sedemdesetletnik	161
Stanko Škerlj	Ob »Slovensko-srbskohrvatskem slovarju« (1964)	162
F. Jakopin	Irmgard Mahnken Die Struktur der Zeitgestalt des Redegebildes	167
Introductory Bibliography of Slavic Philology		168
Marko Kranjec	Novi leksikon jugoslovanskih književnikov	170
Avgust Munda	Iz ribiške terminologije	171

Vprašali ste

Kako primerno pisati nove dinarje?	171
Zakaj bralec — bralen, ne pa tudi volivec — voliven?	171
Kaj mislimo o Slovenščini za Slovence?	172
Zakaj v JiS med avtorji ni nekaterih imen?	172
V oceno smo prejeli	172

Kronika

Janez Rotar Slovensko leposlovje in beograjske knjigarne (platnice)

Boris Merhar

ŠE KAJ O SLOVENSKI RIMI

II

Ker razpravljanje o rimi povsem naravno in nujno posega v širšo problematiko verzifikacije in metrike, se pravi v dokaj zamotan sklop odnosov med glasovno-izrazno strukturo jezika in na tej osnovi možnimi zvočnimi in metrično-ritmičnimi sprepleti v verzu, je neka mera subjektivne presoje, zlasti ob subtilnejših primerih, pač neizogibna. Glede na to in na pomanjkanje tovrstnih raziskav pri nas naj zaradi jasnosti nekaj te problematike tu поблиže osvetlim.

Kakor je bilo že povedano, bo predmet nadaljnje obravnave predvsem nepopolna moška rima v slovenščini. V tej zvezi pa se kot prvo vsiljuje vprašanje, kako naj v določenih primerih razmejujemo moško rimo od tekoče, kakor tudi, ali je daktilska rima le drugo ime za trizložno. Tako npr. Slodnjak (Prešernovo življenje, 1964, 25), označujoč Prešernovo Zarjoveno d'vičico, govori o daktilskih rimah *d'vičica/samičica*, *stokala/jokala*, pri tem pa opozarja, da je take rime pisal že Vodnik. Res jih je pisal, v pesmi Milica miljena, ki je tu mišljena, ima v 17 kiticah 11 takih dvojic (*pretakala/čakala* idr.), vendar na drugačni metrični, tj. na daktilski osnovi, medtem ko je Prešernova Zarjovena d'vičica zložena v trohejski meri. To pa je precejšnja razlika, kar se nam jasno pokaže, brž ko ne gledamo le na rimane konce verzov, marveč primerjamo te dve pesmi kot celoti. Najprej metrični shemi (z dodano oznako sosledja rim):

Milica miljena		Zarjovena d'vičica	
— ◡ — ◡ — ◡	a	— ◡ — ◡ — ◡ —	a
— ◡ — ◡ — ◡ —	b	— ◡ — ◡ — ◡ —	a
— ◡ — ◡ — ◡ —	a	— ◡ — ◡ — ◡ —	b
— ◡ — ◡ — ◡	b	— ◡ — ◡ — ◡ —	b

Predvidene ženske rime v sodih verzih je Vodnik v pesmi vseskozi realiziral, v lihih verzih pa ima poleg omenjenih 11 diaktilskih rimanih dvojic še trikrat daktilske (trizložne) asonance (npr.: *prepletate/umevate*), medtem ko je v treh primerih opustil eno in drugo (*materna/gornjico*, *sinovlja bom/navado znam*, *miljena/miljen je*). Nasprotno pa Prešernova metrična shema dopušča, strogo vzeto, zgolj moške rime, bodisi popolne ali nepopolne (s stranskim poudarkom na zadnjem zlogu). Na tej osnovi je Prešeren oblikoval 6 enozložno-moško rimanih dvojic, 7 trizložno rimanih in 3 trizložno asonirane dvojice (*obrzdala/obdržala*, *šlapica/Jakica*, *goršega/boljšega*, le da so mu bile slednje, ker tedaj najbrž še ni zavestno asoniral, pač le nepopolne moške rime, kakršne je poznal iz ljudske

pesmi in iz Vodnika, a seveda tudi iz nemškega pesništva). Mislim pa, da moramo to trizložno rimo, ki na dvožložni metrični osnovi ali tudi še iz drugih razlogov izzveneva polpoudarno, kot *razširjeno moško rimo* razlikovati od »prave« daktilske pri Vodniku ali Valjavcu:

Solze pretakala,
šmarnice plela,
Mileta čakala,
pesemco pela:

Kaj nek odlašajo? —
Saj mi je rekel.
Kaj se zanašajo? —
Čas bo le tekel!

Zima rojila je
dolgo zadosti,
burja nas brila je,
neha naj bosti.

Se naveličal sem
v hiši že biti,
dosti že čičal sem,
vunkaj čem iti.

ali tudi še v moderni, kjer pa je vendar redkejša, kakor se ponavadi misli. Najizraziteje je pač v Župančičevem Prebujenju, sicer pa je v svobodnem verzju in v nasploh bolj sproščeni verzifikaciji moderne neredko težko odločiti, kdaj je tedaj tako priljubljena trizložna rima res daktilsko ubrana in kdaj se (v skladu z že omenjeno poudarno dispozicijo daktilske besede ali končnice) nagiblje v oksitonezo. Kot daktilska se namreč lahko izpričuje še, če nastopa v razvidneje vezani tvorbi, in še to bolj v kratkih ali morda še s prestopi »pospešenih« verzih kakor pa v daljših, npr.:

Pesmi kritiku

Me smo čebelice,
letamo v panje,
ven, zopet vanje,
nosimo v celice
polno medu.

— — — — —
Me se ne slinimo,
me te ne vikamo;
v obraz ti šinemo
in te opikamo.

Daj nam miru!
(Kette)

Gazelica

Nad horizont so mi beli oblaki priplavali,
tamkaj za barjem, nad Krimom so se poigravali.
»Beli oblaki jesenski, nedolžni, veseli,
vi pa gotovo nocoj ste pri ljubicah spavali!«
Nismo pri ljubicah, nego pri svojem očetu,
pri oceanu se sivem sinoč smo zabavali:
pili smo grog in potem po valovih pijani
barčice pisane celo smo noč premetavali,
da so brezverci molili kot deca pred parkljem,
a kapitani preklinjali in obupavali.

(Župančič)

Toda vrnimo se k Prešernu in oglejmo si metrično problematiko njegove »D'vičice« še z druge strani. Zaradi boljše osvetlitve trizložnih rim in njim potencialno lastnega razhajanja med »glasom in naglasom« si dovolimo pregrupacijo Prešernovih verzov v naslednjo kitico:

V tridesetem d'vičica
je prebridko stokala:
»Oj me, oj me, božica,
čakala sem goršega.«

Metrični značaj teh verzov se s tem ni v ničemer spremenil, ker pa smo ločili *d'vičico* od *samičice*, njeno *stokanje* od *jokanja* in *božico* od *rožice*, je izginila trizložna rima — kar pa je ostalo bistvenega in vsem verzom te Prešernove pesmi skupnega, je enozložna, *moška* rima, v vseh štirih verzih prav tako nepopolna (s stranskim poudarkom), kakor je sicer v originalni 1. kitici (a tudi

v 2., 6. in 7. ter v prvi polovici 3. in v drugi polovici 8. kitice, kajti opravlja imamo s Prešernovim tekstom, ki po deležu tako rimanih besed — 62,5 %! — daleč presega vse druge njegove pesmi z moškimi rimami). Razen tega pa je treba upoštevati, da je pesem nastala še v Prešernovih »kantilenskih« začetkih, in to kot pevní tekst, k napevu neke češke, domnevno ljudske pesmi. Prešernovim »daktilskim« analogni (ali le v zadnjih dveh zlogih glasovno enakšni) češki daktilski konci verzov pa bi po češki metriki sploh veljali za moško rimane. Pa tudi če jemljemo pesem samo ob sebi, bržčas ne bo le moj subjektivni občutek, da branje te »verzificirane študentovske šale« (Slodnjak) že po prvih verzih vsiljuje nekakšen staccato in da nekaj poudarne (skandirajoče) spakljivosti celo prav ustreza ironično zabavljivi intenciji in tonu te pesmi.

Zaradi jasnosti — pa tudi v opozorilo, kako previdni moramo biti s sicer neogibno rabo metrične shematike — dodajmo še nekaj primerov iz Jenka, in to takih z daktilsko metrično osnovo, ki v akatalektični končnici — zopet strogo vzeto — moške rime niti ne dopušča (a nam je nagibanje takšne končnice v oksitonezo po vsem povedanem že znano). Ko bi se v Jenkovi pesmi Pred durmi zadnji trije zlogi prvih treh verzov glasovno (v za rimanje potrebni meri) ujemali, bi jim seveda brez pomisleka prisodili »prave« daktilske, tekoče rime, tako pa beremo:

Glasno si pevala,
strune ubirala,
nisi pač mislila,
da sem te čul.

Kljuko prijemala,
skor jo pritisnila,
pa si ni upala
roka mojã.

Blizu pri durih bil,
tvoje sem glase pil,
ž njimi srce pojil,
vbogo srce.

Solza je padala,
lice namakala,
nisi je videla,
lite zastonj.

—	—	—	—	—	—	—	—	a
—	—	—	—	—	—	—	—	a
—	—	—	—	—	—	—	—	a
—	—	—	—	—	—	—	—	b

Značilno je, da Jenko tu na daktilski osnovi in v 12 daktilskih končnicah rima vseskozi moško, v drugi kitici pa celo s »pravim« poudarkom (*bil/pil/pojil*), a tako je ob daktilski shemi poudarno alterniral že Vodnik, enkrat, toda nerimano, tudi v Milici (*navado znam*), večkrat pa zlasti v Bohinjski Bistrici (*Bistrica/iskrica, s črtami/z barvami* idr.: *skalni sin/jo bršlin, vrh Dobrav/drknit bal*). Sicer pa ima Jenko eno samo, in še to prav kratko pesem z izvedenimi tekočimi rimami (Nevesta), ki ob ritmu poskočnega plesa nagloma prezvené skozi disonanco veselo-žalostnega svatovanja:

Zvezde se bliskajo,
luna pa sveti,
godci pa piskajo
mojem' dekleti.

Snoči je jokala,
dan's ni vesela;
to bo še stokala,
starca je vzela!

V maloštevilnih drugih primerih so Jenku trizložne rime le osamljene glasovne variacije, le da je tekočnost rimanja tam večidel kaj problematična, deloma spričo dvožložne mere verzov (prim. Obujenko VIII), deloma pa tudi zato, ker se Jenko celo na daktilski osnovi čistega daktila v končnici sploh vidno izogiblje. Predvsem pa se mu verz poudarno-ritmično oblikuje v skladu s situacijo, smislom in razpoloženskimi premiki v kontekstu. Izrazit primer za to je njegova pesem *Pa nobenega ne*, kjer na daktilski osnovi in po prvi kitici s čisto tekoče rimano dvojico povsem prevlada oksitoneza, ki še poudarno podčrtava

dekletu neljubo stvarnost, pritisk staršev zastran možitve pa tudi dekletov odpor in njeno odločenost, da bo »odrekla vsem«:

Trije me ljubijo,
trije me snubijo.

Pa mi je glas prišel,
da bo na vojsko šel.

Prvi je bogat kmet,
oču b' bil ljubi zet.

K'tere me silijo,
mi jih ne vsilijo,

Drugi je priden bolj,
materi bolj po volj'.

k'ter'ga pa jaz želim,
tist'ga pa ne dobim.

Tretji je mlad soldat,
jaz bi ga tla jemal'.

Jaz pa že rekla sem,
da bom odrekla vsem.

V prvi kitici — prav kot začetni pa tudi v skladu s tu predočeno dekletu všečno trojno zaželenostjo — trizložno rimanje še gladko »steče« po danem metričnem zastavku; nato pa sledijo štiri kitice z moško rimo, ki se njena že omenjena stvarna pogojenost še podkrepljuje s petkratno kratko zasekano oksitonezo (*kmèt-zèt-bòlj — prišèl-šèl*), zaradi česar pa zdaj tudi trizložni rimi v 6. in 8. kitici, dasi bi bila šesta zgolj metrično sicer povsem enaka prvi, ne moreta več prav »steči«, obe tudi zato, ker sta govornjeni v poudarno udržani kljubovalnosti, zadnja pa še spričo vezanosti z ostro oksitonezo v zadnjem verzu (*vsèm*).

Pa še primer iz moderne. V kratki, iz dveh štirivrstičnih kitic sestoji pesmi Večer (Čaša opojnosti) ima Župančič na povsem enakšni metrični osnovi naslednjo poudarno alternacijo v trizložni rimi (citiram le ustrezna prva verza teh kitic):

Metuljčki slovo že jemljejo,
utrjene cvetke dremljejo ...

V daljavi tam črni gozd šumi.
Okrog in okrog prostost šumi.

Tako torej vidimo, da posluš in sama praksa naših pesnikov že od Vodnika pa do moderne le potrjujeta tisto potencialno in tudi dejansko uveljavljajočo se dvopoudarnost daktilske končnice verza, o kateri je bilo govora v uvodnem poglavju. V tem smislu pa je še vse zgovornejše Gregorčičevo trizložno rimanje, ker se skoraj v celoti (v Poezijah I—III 94 0/0-no) uveljavlja le v pesmih z dvo-zložno, zvečine jambsko mero ter se tako že po metričnem impulzu nagiblje v nepopolno oksitonezo; kljub temu (ali pa prav zato) si pesnik včasih (lahko) dovoljuje postaviti v zadnji zlog že sicer poudarjeno besedo: *bíva sám/užíva sám, trpljénja póln/siroténja póln, ródne vsè/vzhódne vsè, kamnárji zdáj/zidárji zdáj, žitje stréš/bítje stréš idr.*

Potemtakem je pojem trizložna rima širši kakor »daktilska«, saj zaobsega (ali z njim lahko merimo na):

a) *tekočo* (ali »pravo« daktilsko) rimo, bodisi nezloženo (*bliskajo/piskajo*), zloženo (*zeleni mi/ne zveni mi!*) ali pa mešano (*ognjenimi/ne zveni mi!*);

b) *dvopoudarno* trizložno (ali »nepravo« daktilsko) rimo (vseh gornjih treh vrst). To v glasovnem pogledu označuje ustrezna skladnost v zadnjih treh zlogih verza, medtem ko je v svojem metričnem bistvu to le razširjena moška rima; oblikuje se šele v metričnem kontekstu celotne pesmi (Zarjovena d'vičica, V pepelnici noči idr.), ob svoji rimani vzporednici (*rèkla sem > rèkla sèm* glede na *odrèkla vsèm*), iz vsebinsko-ritmičnih razlogov ali pa sta rimajoča se verza že sploh tako poudarjena (*bíva sám/užíva sám*).

Kakor je razvidno iz te opredelitve in iz prejšnjega razpravljanja, je prva, tj. tekoča rima pri nas prej ko slej dokaj redka. Nasprotno pa se druga — z izjemo tipa *bíva sám/užíva sám* — kot poseben primer nepopolne (polpoudarne) moške rime vključuje v figuralno-metrično kategorijo, ki je v zgodovini naše poezije (zlasti od Vodnika do moderne) v celoti prav vidno zastopana, dasi po dobah in posameznih pesnikih s kaj različno frekvenco. Ta moška rima bo predmet nadaljnje obravnave v že začrtanem smislu, s priloženo statistično tabelo pa bodi stvar že na tem mestu širše okvirno pripravljena, obenem pa dana splošna orientacija o nekih (procentualno »ponazorljivih«) značilnostih in razvojnih premikih naše poezije od Vodnika do prvih let moderne.

H koncu še nekaj pripomb k priloženi preglednici: Vodnika sem obdelal po Smoletovi izdaji 1840, z dodano Ilirijo oživiljeno, a brez prevodov, ker bi s svojimi Pesmami za pokušino (1806) ne mogel biti dovolj ustrezno predstavljen. Razen tega pa bodi upoštevano, da je v tabelarni rubriki »Trizložno rimanih verzov« v smislu podane opredelitve zajet tudi del primerov, ki jih je s svoje strani zajela že tudi rubrika »Moško rimanih verzov«. Številke v preglednici podajajo percente.

	Moško rimanih verzov	Žensko rimanih verzov	Trizložno rimanih verzov	Nerimanih verzov	Nerimanih pesmi	Prevladujoča mera (% po številu verzov)	Delež pesmi v štirivrstičnih kiticah
Vodnik, P 1840	42,5	33,4	5	20,6	0	76,6 trizl.	80
Prešeren, P 1847	28,4	60,5	0,14	7,7	2,3	63,4 jamb.	15,3
Levstik, P 1854	42,3	52,6	0	4,9	3,1	31,6 trizl.	43,3
Valjavec, P 1855	47,1	42,9	3,4	9,1	3,3	61,7 jamb.	56
Jenko, P 1865	41,7	43,6	0,44	12,3	0	47,8 troh.	81,8
Stritar, P 1869	43,9	48,1	0,1	7,6	1,2	54 jamb.	71,2
(Dun. soneti 1873)			8,4				
Gregorčič, P 1882	60,9	34,4	6	4,6	0	64,4 jamb.	63,1
Gregorčič, P 1888	55,4	40,3	3,7	3,6	0	49,4 jamb.	60,3
Aškerc, BR 1890	38,9	26,7	1,8	34,3	8,3	45,7 trizl.	47,9
Gestrin, Izza ml. let 1893	47,8	34,1	2,2	18	1,1	60,5 jamb.	64,4
Aškerc, LE 1896	38,2	23,6	1,2	38	8,5	45,9 trizl.	69,5
Kette (P I—III, ZD I)	36,9	47,3	9,1	14,4	0,5	40,2 jamb.	30
Župančič, ČO 1899	28,5	18,9	15,5	49,6	25	33,5 jamb.	21,7
Aškerc, NP 1900	12,1	5,6	5	82,1	55,8	54,2 jamb.	47
Murn, PR (ZD I)	54,8	28,6	4,9	15,6	1,1	39,6 troh.	74,7
Cankar, E 1902	27,8	13,2	7,3	57	18,6	36,8 troh.	65
Gregorčič, P 1902	55,3	42	3,7	2,2	0	68,7 jamb.	26,2
Župančič, ČP 1904	49,4	24,9	5,5	24,6	5,9	26,6 jamb.	43,3

(Se bo nadaljevalo.)

SLOVENSKA NAREČJA

Čeprav je slovenski jezik po številu ljudi, ki ga govore, med najmanjšimi slovanskimi jeziki, saj ga za medsebojno sporazumevanje uporabljata le okoli 2 milijona Slovencev, pa je v narečnem pogledu nedvomno najbolj razčlenjen med njimi. Po opisu in klasifikaciji Frana Ramovša v knjigi *Dialekti* ima več kot 40 narečij in izrazitejših govorov, porazdeljenih na sedem dialektičnih baz, od katerih vsaka obsega po več narečij; v širšo enoto, nekak interdialekt, jih družijo podoben slušni vtis, čeprav se sicer med seboj lahko zelo ločijo. Te baze so: koroška, primorska, rovtarska, gorenjska, dolenska, štajerska, panonska. Slovenski jezik je glede narečij in silno pestrega razvoja celo bogatejši in zanimivejši kot veliki ruski jezik.

Vse to je rezultat dolgega zgodovinskega razvoja, ki so ga usmerjali in določali mnogi notranji in zunanji činitelji, od katerih nekatere lahko samo slutimo. Zdi se, da je eden najpomembnejših bila naselitev Slovencev z dveh strani in verjetno z različnimi slovanskimi plemeni: od severa preko Karpatov in od jugovzhoda ob Savi in Dravi navzgor. V tej dvojnosti naseljevanja je morda klica najstarejše narečne členitve slovenskega jezika, ki pa se je jasno izrazila šele v 12./13. stoletju. Drugi činitelj narečne členitve je bil morda v tem, da so se inovacije, ki so imele svoje žarišče nekje na današnjem srbohrvatskem jezikovnem ozemlju, širile seveda tudi preko teh meja na današnje slovensko ozemlje, vendar niso zajele vsega, temveč samo njegov jugovzhodni, zemljepisno pristopnejši del, ustavile pa so se ob Pohorju, Savinjskih in Kamniških Alpah, Karavankah in Julijskih Alpah; preko teh jih promet in medsebojno občevanje nista mogla razširiti.

Zemljepisne razmere, za katere so značilna mnoga visoka gorovja in hribovja, prometne poti in smeri, utrjene že v predсловanski dobi, zgodnja upravno-politična razdelitev slovenske zemlje in njen zgodovinski razvoj, cerkveno-upravna organizacija prafara in kasnejših fara so bili gotovo tudi činitelji, ki so narečno členitev slovenskega jezika pospeševali in po svoje oblikovali na manjše narečne enote, narečja in govore.

V neki dobi so na slovensko narečno členitev začeli nedvomno vplivati tudi medsebojni stiki med osnovnimi zelo razločujočimi se narečji, in sicer v tem smislu, da so ob stičiščih začeli nastajati prehodni govori kot povezovalni členi med prvotno zelo različnimi narečji.

Od 12. stoletja naprej je slovenska zemlja postajala področje novih kolonizacij, pri katerih so bili deloma udeleženi tudi neslovanski kolonisti, zlasti Nemci. Nastajali so izolirani otoki neslovenskega prebivalstva sredi slovenskega. Neslovensko prebivalstvo se je seveda v stoletjih naravne asimilacije poslovenilo, vendar so ostali sledovi njegove govorice kot narečne posebnosti — glasoslovne in besedne — v današnji slovenski govorici teh krajev (Podbrdo, Nemški Rut itd.).

Stalni, še danes živi činitelj slovenske narečne členitve pa je sosedstvo slovenskega jezika z neslovenskimi jeziki: nemškim, furlanskim, italijanskim in madžarskim. Sledovi tega sosedstva ter v preteklosti in sedanosti živih stikov med Slovenci in temi narodi so se globoko vtisnili v slovenski jezik in po svoje

vplivali na njegovo narečno podobo: poznajo se zlasti v besedni in stavčni melodiji, v besednem zakladu, v sintaksi, deloma celo v glasoslovju.

Pomembno mesto pri drobljenju slovenskega jezika na narečja in govore je imelo razvojno zaostajanje obrobnih, bolj odmaknjenih in prometno manj živahnih, ter hitrejši razvoj centralnih, prometno in kulturno bolj razgibanih področij. Tako se je zgodilo, da so danes razlike med zemljepisno najbolj oddaljenimi slovenskimi narečji tolikšne, da bi se prebivalci med seboj težko razumeli, če jim pri tem ne bi pomagal vsem skupni slovenski knjižni jezik, ki jim omogoča sporazumevanje.

Deloma so na narečno členitev vplivali tudi turški vpadi, zaradi katerih se je prebivalstvo južnih krajev umikalo na sever, na njihova mesta pa so prihajali begunci iz Like, Bosne in Dalmacije. Ti so se pomešali s preostalim slovenskim prebivalstvom in v stoletjih izoblikovali novo govorico, v kateri se mešajo slovenski in srbohrvatski jezikovni elementi.

Zanimivo je, da slovenske reke na narečno členitev slovenskega jezika niso vplivale, pač pa gorovja, hribovja in gozdovi, tudi če so bili v nižini. Najvažnejši diferenciacijski činitelji pa so bile stare, trajnejše fevdalne in cerkvene meje, ki so za dolga stoletja usmerjale gibanje prebivalstva na določenih zemljepisnih področjih.

V kolikšni meri je narečno členitev pospeševala tudi eventualna absorpcija predslovenskega prebivalstva, romaniziranih Keltov in Ilirov, je seveda težko reči, čeprav verjetno tudi ta činitelj ni bil brez vpliva nanjo.

Današnja slovenska narečja in govori se med seboj najbolj ločijo v dolgem in kratkem vokalizmu. Že samo število dolgih vokalnih fonemov je v slovenskih narečjih zelo različno in se giblje med 3 in 13. Seveda se tudi sistemi dolgih vokalnih fonemov iz narečja v narečje spreminjajo. Razen podjunskega narečja, ki ima v dolgih zlogih še danes nosne samoglasnike kot zastopnike psl. nosnikov, imajo vsi drugi same ustne dolge samoglasnike. Velika večina slovenskih narečij ima sisteme, ki jih sestavljajo monoftongi in diftongi različnih kvalitiet in barv (*ia, ie, ei, ai, ua, uo, ou, au* itd.). Monoftongični samoglasniški sistemi, kakršen je značilen za gorenjski dialekt in po njem tudi za slovenski knjižni jezik, so v slovenskih narečjih redki in so povsod nastali z monoftongizacijo starejših diftongov. Več teritorialno oddaljenih narečij ima podobne ali celo enake samoglasniške sisteme; ob podrobnem pregledu pa zlahka ugotovimo, da se taka narečja med seboj vendarle zelo ločijo, ker ima vsako od njih posebno pogostnost in razvrstitev posameznih dolgih samoglasnikov. To prihaja od tod, ker so se pogosto isti psl. samoglasniki v različnih narečjih razvijali v različnih smereh ali pa so različni psl. samoglasniki v več narečjih dali enake rezultate.

Rezijansko narečje ima v sistemu samoglasnikov poleg navadnih še posebno vrsto, artikulacijsko doslej še ne dovolj pojasnjenih; raziskovalec tega narečja, Baudouin de Courtenay, jih je imenoval »lufferfüllte Vokale«, Fran Ramovš pa »zasopli vokali«.

Podobno kot v dolgem vokalizmu se slovenska narečja med seboj zelo ločijo tudi v kratkem. Tudi ta se je razvijal na zelo različne načine in tako še povečal narečne razlike. Diferenciacija kratkih samoglasnikov je v slovenskem jeziku v glavnem kasnejša od osnovne diferenciacije dolgih samoglasnikov, kajti izraziteje se pričena javljati od 15. stol. naprej, popolnoma pa se razvije šele v 18. stoletju. Povezana je z redukcijo ali slabenjem kratkih samoglasnikov, kar je za slovenski jezik še posebej značilno. Poleg popolne onemitve posebno

visokih *i*, *u* in *jata* v zadnjih zlogih in v bližini sonornih soglasnikov, kar je značilno za velik del centralnih slovenskih narečij (*véverica* > *véverca*, *véverici* > *véverc*, *sekírica* > *skírca*, *sekírici* > *skírcc* itd.), je treba v tej zvezi omeniti zlasti *akanje*, ki je v raznih narečjih zavzelo različen obseg: disimilacijsko *akanje*, *akanje* v ponaglasnih zaprtih zlogih ali popolno *akanje*, kjer je vsak kratek o prešel v *a*, ne glede na to, ali je poudarjen ali nepoudarjen (*šilo* > *šila*; *kosmât* > *kasmât*, *koš* > *kâš*).

V nekaterih narečjih, npr. v gorenjskem, pa je razvoj šel po drugi poti: namesto v *a* je vsak predakcentski *o* prešel v *u* (*bogât* > *bugât*). Precej pa je tudi govorov, kjer je vsak nepoudarjeni *o* prešel v polglasni *ə* (*kopîto* > *kəpîtə*). Tak razvoj je npr. značilen za Zgornjo Savinjsko dolino. Seveda je zaradi takih razvojev pogostnost in razvrstitev posameznih kratkih samoglasnikov v slovenskih narečjih zelo različna. V narečjih, kjer je npr. kratki *e* prešel v *a* (Breginj, Rož), je pogostnost glasu *a* zelo porasla (*nesetè* > *nasatè*, *nesèm* > *nasàm*), medtem ko se je v drugih (Horjul in drugod), kjer je kratki *e* prešel v *i*, zelo povečalo število *i*-jev, obakrat pa na račun zmanjšanja pogostnosti nekdanjega *e* (*pečí* > *pičí*, *sedéla* > *sidéla*, *nésem* > *nésim*). Glasoslovni pojavi, ki jih v slovenski dialektologiji označujejo z izrazi *akanje*, *ukanje*, *ikanje*, *e*-jevsko *akanje*, prehajanje vseh kratkih vokalov v *ə* itd., so slovenski jezik razdrobili na mnoga narečja in govore.

Slabjenje kratkih samoglasnikov ni bilo v vseh slovenskih narečjih enakomerno. Nekaterih narečij se redukcija skoraj ni dotaknila, vsaj ne v tem smislu, da bi samoglasniki v večjem obsegu onemevali. Med take spadajo zlasti narečja po vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju, na drugi strani pa v južni Beli Krajini, torej tam, kjer se slovenski jezik stika s srbohrvatskim. Nekatera druga, posebno centralna narečja, pa so do skrajnosti z reducirala glasovni obseg besed, posebno končne zloge. Slovenski jezik, slovenska narečja, so tuju težko razumljiva prav zaradi pogoste onemitve kratkih samoglasnikov in sploh sprememb, ki so prizadejale vse kratke samoglasnike. Ta pojav je poleg diftongizacije dolgih samoglasnikov za slovenski jezik še posebej značilen in je vir mnogih težav tudi pri normiranju in uveljavljanju enotne slovenske knjižne izreke.

Po XI. stol. je na področju slovenskega jezika prišlo do več sprememb besednega naglasnega mesta, vendar nobena od njih ni zajela celotnega področja, temveč samo njegov večji ali manjši del.

Na največjem ozemlju se je uveljavil premik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik (*ženà*, *nogà* > *žéna*, *nóga*). Ta premik je znan vsem osrednjim, vzhodnim, jugozahodnim in večjemu delu severnih slovenskih narečij, ni pa se uveljavil v delu koroških in v skrajnih zahodnih slovenskih narečjih (rožansko, rezijansko, tersko, nadiško); ta so staro naglasno mesto ohranila podobno kot čakavščina ali ruščina (*ženà*, *nogà*). Današnji novo naglašeni samoglasniki kažejo, da se je ta premik naglasa na področju slovenskega jezika širil postopoma, tod prej, tam kasneje, kar je k že obstoječim narečnim razlikam prispevalo nove, mlajše.

Na manjšem ozemlju in prav tako postopoma kot premik na naglasno kračino se je razširil premik na prednaglasni polglasnik, kakršnega razen že prej imenovanih narečij ne poznata tudi gorenjsko in dolenjsko narečje (*maglà* > *mègla*).

Medtem ko sta ta dva premika zajela razmeroma široka in strnjena področja slovenskega jezika, pa se je premik naglasa s padajočega dolgega

končnega, zlasti odprtega zloga za en zlog proti začetku besede spočel na več ločenih področjih slovenskega jezika (Rezija, Zilja; Podjuna, zgornja Savinjska dolina; Poljanska dolina, Črni vrh z okolico, severna Bela Krajina in okolica Osilnice ob Kolpi): *okô* > *òko*, *golôb* > *gôlob*. Tudi ta premik ni povsod istočasen, o čemer nam govore refleksi prvotno in drugotno naglašanih samoglasnikov, ki so za vsako narečje specifični, zato pomeni nov prispevek k narečni členitvi slovenskega jezika.

Eno samo slovensko narečje, poljansko, je izvedlo tudi premik akcenta z dolgega padajočega sredinskega zloga za en zlog proti začetku besede (*pomârânča* > *pomàranča*). Ta premik mora biti mlad, kajti kot sled nekdanjega naglasa je še vedno ohranjena nenaglašena dolžina, kakršne sicer ne pozna in tudi ne trpi nobeno drugo slovensko narečje, ker je proti osnovnemu načelu slovenskega jezika, da je namreč dolžina možna samo pod naglasom.

Narečno raznolikost sta povečala še dva premika: premik z dolgega akutiranega zloga za en zlog proti koncu besede (*bábica* > *babíca*), ki je značilen za vzhodne koroške govore, in premik s prvotno dolgega akutiranega končnega zloga za en zlog proti začetku besede (*živím* > *živim*), ki se je razširil v delu belokranjskih govorov verjetno pod vplivom srbohrvaščine šele potem, ko je po izgubi intonacijskih opozicij akut že prešel v cirkumfleks.

Slovenski dialekti pa se med seboj ločijo tudi po stopnji morfologizacije naglasa. Ta je rezultat analogične posplošitve naglasa osnovne oblike na vse ali večino pregibnih oblik iste besede. Tudi glede tega so med posameznimi področji slovenskega jezika velike razlike, povsod pa se bolj ali manj jasno kaže težnja po taki morfologizaciji naglasnega mesta (npr. *žêna*, *žené*, *žêni*, *ženó* : *žêna*, *žêne*, *žêni*, *žêno*).

Nadalje je močno vplivala zlasti na akustični vtis posameznih slovenskih narečij slovenska besedna *intonacija*. Slovenski jezik v dolgih zlogih pozna *fonološke intonacijske opozicije*; vendar take opozicije pozna le večina koroških, gorenjskih, dolenjskih, obsoških, beneških in del belokranjskih govorov. Druga narečja in govori pa so fonološka nasprotja v dolgih zlogih odpravila, in sicer najprej v končnih besednih zlogih, končno pa še v notranjih in začetnih. Intonacijskih nasprotij tako ne poznajo vzhodni koroški, štajerski, prekmurski, vzhodni dolenjski (posavski), notranjski, istrski, kraški, briški, rezijanski in večina rovtarskih govorov.

Medtem ko je večji del slovenskih narečij odpravil fonološko intonacijsko nasprotje celo na dolgih vokalih, pa so jih horjulsko narečje in del vzhodnih koroških govorov naknadno razvili celo na kratkih naglašanih samoglasnikih, tako da imamo tod podoben intonacijski sistem kot v srbohrvaškem jeziku; tudi nastanek kratkih akutov je tako kot v srbohrvaščini povezan s premaknitvijo naglasa za en zlog proti začetku besede.

Še bolj zanimiva intonacijska kvantitetna sprememba je značilna za del briških govorov, kjer je zaradi onemitve končnih vokalov prišlo do *slovenske dialektične metatonije*, ki se kaže v spremembi intonacije in podaljšanju osnovnega samoglasnika.

Narečno členitev slovenskega jezika so povečale tudi nekatere *kvantitetne spremembe*, ki niso obsegle vsega teritorija slovenskega jezika, temveč samo nekatera njegova ožja ali širša področja.

Dolgi akut, ki se je v južni slovanščini že zelo zgodaj skrajšal, se je kasneje v večini slovenskih dialektov v nezadnjih zlogih zopet podaljšal, medtem ko se v prekmurskem, prleškem in južnem belokranjskem narečju (tako kot v srbo-

hrvaščini) to ni zgodilo. Od tod kvantitetna razlika med npr. prleškim *brèza* in gorenjskim *bréza*.

Nekateri slovenski govori (horjulski, cerkljanski itd.) so skrajšali vse ali del nekdanjih dolgih *i*-jev in *u*-jev, zaradi česar so taki govori dobili poseben ritmični značaj, podoben tistemu, ki ga imajo tudi govori, ki so skrajšali dolge diftonge (*řiba*, *mùxa*).

Medtem ko večina slovenskih govorov ne trpi kratkih naglašanih samoglasnikov v začetnih ali sredinskih zlogih večzložnih besed, pa so nekateri govori take samoglasnike dobili tudi tako, da so izvedli nekatere akcentske premike, o katerih sem govoril zgoraj (*okô* > *òko*, *ženà* > *žèna*; *məglà* > *mègla*).

Najbolj razširjena kvantitetna sprememba v naših narečjih pa je podaljšanje kratkih naglašanih končnih samoglasnikov (*bràt* > *brát*). Značilna je zlasti za velik del štajerskih govorov, vsaj deloma pa se je uveljavila tudi drugod, zlasti v primorskih in istrskih govori. Tu je torej prišlo do odprave *fonološke kvantitetne opozicije*, ki je sicer za osrednja in severna slovenska narečja kakor tudi za slovenski knjižni jezik normalna.

Del slovenskih govorov je verjetno pod vplivom italijanščine in furlanščine zabilisal kvantitetno razliko med prvotno dolžino ter naglašeno in nenaglašeno kračino, tako da imajo enotno neizrazito kvantiteto (rezijanščina, tržaški govor!) v naglašanih in nenaglašanih zlogih.

Vse omenjene kvantitetne spremembe kot tudi za vsako narečje značilno relativno razmerje med dolžino in kračino seveda ustvarjajo tiste specifičnosti vsakega narečja in govora, ki jim navadno pravimo govorni ritem. Ta pa je v slovenskih narečjih zelo spremenljiv.

K narečni členitvi slovenskega jezika je seveda prispeval tudi razvoj *praslovanskega soglasniškega sistema* na slovenskem jezikovnem področju.

Zelo široko področje zahodno od črte Kranj—Ljubljana je izgubilo velarni zapornik *g*; ta se je spirantiziral v *ɣ*, na skrajnem zahodu pa je najprej prešel v *h* ali celo onemel. Na zahodu samo južni istrski slovenski govori tega pojava ne poznajo, pač pa je razširjen bodisi kot *ɣ* bodisi kot *h* tudi skoraj po vsem Koroškem do Podjune in ponekod celo po jugovzhodnem Gorenjskem in po delu Bele Krajine (Stari trg ob Kolpi).

Velike spremembe so doživeli tudi psl. *n'*, *l'* in *t'*. Glas *t'* je kot *t'/ć* ohranjen samo še v nekaterih zahodnih in južnih slovenskih govori (npr. Breginj, obsoško narečje), medtem ko je povsod drugod otrdel v *č*. Na širokem področju zahodnih, severnih in skrajnih vzhodnih in južnih govorov (Primorska, Koroška, Prlekija, Prekmurje, južna Bela Krajina) pa je ohranjen še palatalni *ń*. Drugod je ali otrdel v *n* (gorenjsko narečje) ali prešel v nazalni *ĩ* in nato naprej v čisti *ĩ* ali pa razpadel v sestavna artikulacijska elementa, torej v *ĩn* (*końa* > *kona*, *końa*, *końina*). Nekaj podobnega se je v slovenskih narečjih dogajalo z *l'*, ki se narečno tu in tam na zahodu še govori, drugod pa je prešel bodisi v *ĩl* (rovatarski, nekateri dolenski, vzh. gorenjski govor!) bodisi v *l* bodisi v *j*. Na precejšnjem področju (npr. na Koroškem, Gorenjskem, Cerkljanskem in Notranjskem) se je razvila *sekundarna palatalizacija* slovenskih velarov *k g x* pred sprednjimi samoglasniki. Rezultati te palatalizacije so v različnih narečjih različni: najpogosteje govore danes zanje *č*, *ĩ*, *š* (*roče*, *noje*, *oreše*), medtem ko se zlasti po Notranjskem slišijo starejši še palatalni glasovi *t'/c'*, *ĩ*, *x*. V črnovrškem narečju so stari mehkonebniki v položaju pred sprednjimi samoglasniki prešli v *ĩk*, *ĩɣ*, *ĩx* (*roke* > *roiķe*, *noje* > *noĩje*, *orexi* > *oreĩxi*).

Narečno razcepljenost slovenskega jezika je povečal tudi razvoj psl. velarnega *l*, ki je na širokem področju še ohranjen (npr. Horjul, zgornja Savinjska dolina, Notranjska itd.), drugod pa je prešel bodisi v *u/w/v* bodisi v srednji *l* (*iopáta*, *wopáta*, *vopáta*, *lopáta*).

Tudi glede razvoja psl. *u* slovenski jezik ni enoten: del slovenskih narečij, zlasti severni in deloma zahodni, je stari dvoustnični *u* ohranil, osrednja in del zahodnih narečij je ta fonem pozicijsko razvil v *w/v* npr. *woda* : *vem*, vzhodni, štajerski in belokranjski govor pa so bilabialni *u* spremenili v labiodentalni v tako kot srbohrvaščina. Nekateri zahodni, zlasti obsoški govori, pa so iz praslovanskega *u* razvili dvojico *u/b*, pri čemer se *b* govori pred sprednjimi samoglasniki (*bidn* = *vidim*).

Večina slovenskih narečij je zveneča *b* in *d* med samoglasniki ohranila. Nekateri slovenski govori, zlasti ob Soči in v Ziljski dolini na Koroškem, pa so ta fonema spirantizirali.

Razmeroma po širokem ozemlju slovenskega zahoda in vzhoda (Primorska, Istra, Prlekija, Bela Krajina) je končni *-m* prešel v *-n*, medtem ko je drugod stanje nespremenjeno (*vén* : *vém*, *znán* : *znám* itd.).

Večina slovenskih narečij je končne zveneče konzonante izgubila (*-b* > *-p*, *-d* > *-t*, *-g* > *-k*, *γ* > *x*, *-z* > *-š*, *-ž* > *-š*), v nekaterih narečjih pa se končni zveneči soglasniki še danes izgovarjajo zveneče (horjulski, poljanski, obsoški, ziljski itd.).

Del koroških govorov je *k* in *g* spremenil v grlova zapornika, v nekaterih govorih Soške doline pa je *f* prešel v *x*.

Tako imenovano slekanje, to je zlitje sičnikov in šumnikov v eno samo soglasniško vrsto (*c z s* in *č ž š* > *č, z, š*), je značilno za nekatere govore, ki so se razvili na osnovi slovenizacije tirolskih kolonistov (Podbrdo, Nemški Rut itd.).

V nekaterih prekmurskih govorih prehaja pripornik *j* v *d'/dž*, vsi končni *h* pa v *i* (*grah* > *graj*). Praslovanska skupina *dl* je ohranjena v delu koroških govorov (Ziljska dolina).

Že ta površni in nepopolni pregled razvoja slovenskega konzonantizma kaže, da je mnogo prispeval k razčlenitvi slovenskega jezika.

Dialektizacijo je seveda pospeševal tudi razvoj besednih oblik.

Precejšen del slovenskih narečij je izgubil srednji spol bodisi z maskulinizacijo bodisi feminizacijo nekdanjih nevter (Gorenjsko, Cerkljansko, Pohorje itd.). To je deloma fonetičnega deloma morfološkega izvora; važno vlogo je pri tem odigrala slovenska vokalna redukcija (akanje, prehod *e* > *a!*).

Slovenski jezik pozna dvojino. V celoti velja to le še v knjižnem jeziku in nekaterih slovenskih narečjih (vzh. Štajerska itd.), drugod pa se je dvojina zlasti v stranskih sklonih močno pluralizirala. V manjšem delu slovenskih južnih govorov se je dvojina verjetno pod vplivom srbohrvaščine že skoraj popolnoma izgubila (južna Istra, južna Bela Krajina).

Zanimivo je tudi stanje imenske sklanje v stranskih sklonih množine (daj., mest., or.). Medtem ko je v knjižnem jeziku in nekaterih narečjih stanje arhaično v tem smislu, da imajo moški in srednji samostalniki drugačne končnice kot ženski, je v velikem delu narečij po Štajerskem in Primorskem razvoj šel naprej in so se za vse samostalnike posplošile iste končnice, tod *-am/-ax/-ami*, tam *-em/-ex/-emi*, drugod pa *-im/-ih/-imi*. Stanje je torej podobno kot v nekaterih drugih slovanskih jezikih, ki so prav tako posplošili v pluralu eno samo vrsto končnic, npr. ruščina!

Slovenski jezik je narečno razcepljen tudi glede nedoločnika: del slovenskih narečij pozna tako imenovani dolgi nedoločnik, ki se je prvotno končeval na *-ti/-či*, drugi del pa kratki nedoločnik s končajem *-t/-č*. Od tega, kakšno obliko nedoločnika je narečje posplošilo, je odvisen njegov sedanji naglas, ki je v različnih narečjih različen in je tudi v knjižni izreki vir mnogih težav.

Večina slovenskih narečij je še do 15. stol. izgubila stari imperfekt in aorist, katerih funkcijo je prevzel glagolski vid. Rezijansko narečje pa posebno obliko imperfekta pozna še danes, le da je ta oblika dobila modalno funkcijo; aorist se je izgubil šele nedavno.

Diferentnih razvojev v slovenskem oblikoslovju je preveč, da bi jih bilo mogoče izčrpati v kratkem članku. Že iz teh skopih podatkov pa se vidi, da je tudi razvoj oblik veliko prispeval k že tako veliki narečni razčlenjenosti na področju slovenskega jezika.

Nekaj podobnega velja seveda tudi za besedišče, besedotvorje in sintakso. Zlasti veliki so razločki med besednimi zakladi slovenskih obrobni govora, saj so jih bogatili z mnogimi starimi in tudi mlajšimi izposojenkami iz nemščine, furlanščine, italijanščine, madžarščine in srbohrvaščine. Današnje razlike na področju besednega zaklada so med najbolj oddaljenimi narečji tolikšne, da bi se ljudje teh krajev brez posredovanja knjižnega jezika med seboj težko sporazumevali.

Vsak jezik, in tudi slovenski, je rezultat številnih zunanjih činiteljev in silno zapletenega zgodovinskega razvoja, je funkcija celotne materialne in duhovne zgodovine družbe, ki ga uporablja za svoje sporazumevanje.

Janez Sivec

UTRJEVANJE PRI JEZIKOVNEM POUKU

Resnice, da so rezultati jezikovnega pouka v osnovni šoli nezadovoljivi, ni mogoče zanikati. Saj bi nas takoj postavili na laž učenci, ki zapuščajo osnovno šolo. Njih jezikovno znanje, njih sposobnost izražati se v tekočem ustnem in pismenem jeziku je več kot skromna. Pa vendar je prav tako nemogoče zanikati resnico, da se je jezikovni pouk v osnovni šoli močno izboljšal. Cela vrsta člankov, predavanj in razprav o sodobnejših načelih jezikovnega pouka je prinesla v pouk materinščine novo kvaliteto.

Danes menda ni več treba prepričevati učiteljev slovenskega jezika, da je uspešen samo tisti jezikovni pouk, ki izhaja iz vsebinsko zaokroženega besedila. Najbolje je seveda, da je besedilo leposlovno, saj se samo tako lahko izognemo brezkrvnim in nemalokrat ponesrečeno skonstruiranim primerom. Prav tako je, mislim, prodrlo prepričanje, da jezikovni pouk ne more biti samostojen, ločen od besedila, ampak mora biti sestaven del celotne obravnave besedila. Proučevanje slovnice na posameznih, iz konteksta iztrganih stavkih, je samo še redek pojav v naših šolah. Govorili bi lahko samo o primernosti oziroma neprimernosti tekstov, na katerih obravnavamo slovnične zakonitosti. Bolj je pri ne-

katerih učiteljih materinščine ukoreninjen strah, da besedna umetnina ne prenese slovnične, jezikovne obravnave, češ da se s tem izgubi njena čustvena, idejna ali vzgojna vrednost. Pa tudi to, v bistvu zgrešeno mnenje se počasi umika pravilnemu razumevanju jezikovnega pouka.

Slovnične zakonitosti same na sebi nimajo vrednosti in so za učenca samo nesmiselno obremenjevanje. Pomen dobe šele tedaj, kadar imajo praktično uporabno vrednost. Danes menda vsak učitelj slovenskega jezika ve, da je formalistično znanje nesmiselno, čeprav obenem ve, da je neki sistem brez dvoma nujno potreben, kot je potreben red v hiši. Pri tem je treba poudariti, kako nevarni sta za uspešnost jezikovnega pouka obe skrajnosti: tako tista, ki zagovarja strogo gramatikalno, formalistično proučevanje jezika, kakor tudi tista, ki prepoveduje vsako strnjevanje jezikovnih zakonitosti v sistem. Če bi se ravnali po prvi usmeritvi, bi učencem dali sicer znanje, ki pa ne bi imelo uporabne vrednosti; verjetno bi učencem vzbudili tudi odpor do jezikovnega pouka. Če pa bi se ravnali po drugi usmeritvi, bi učencem sicer veliko povedali in jih marsičesa naučili, vendar bi vse to znanje ostalo neurejeno, anarhično, in bi učencem nič bolj ne rabilo kot suho, formalistično. Obojne nevarnosti se učitelji materinščine vedno bolj zavedajo; zato je v praksi težko najti eno ali drugo skrajnost.

Polagoma prihaja v učno prakso tudi zavest, da je za jezikovni pouk izredno pomembno, da učitelj menjava učno obliko. Seveda je za to potrebno širše pedagoško in metodsko znanje. Posebno se mi zdi pomembno uvajanje individualnih učnih oblik. Te imajo v učni praksi še vedno premajhno vlogo, posebno še, če jih primerjamo z ustaljenimi oblikami frontalnega pouka. Vendar se tu in tam že pojavljajo tudi individualne učne oblike; zlasti obetajoče se mi zdi delo z učnimi listki. To sicer zahteva veliko truda in mnogo več priprav na pouk, vendar bodo pristaši te oblike dela nedvomno pritrdili, da se trud splača, saj so boljši rezultati očitni. Učni listki namreč omogočajo vsakemu posameznemu učencu v razredu, da v skladu s svojimi zmožnostmi najhitreje pridobiva novo znanje in ga utrjuje. Delo z učnimi listki se pri nas šele začinja, vendar imajo nekateri učitelji slovenskega jezika, ki jih načrtno uporabljajo, že toliko izkušenj, da bi bilo treba pomen in vrednost učnih listkov oceniti ter jih širše, podrobneje razložiti.

V tem kratkem uvodu sem skušal pregledati, v čem vidim pri jezikovnem pouku premik na bolje. Premik je precejšen. Uspešnost pouka pa ni v skladu s tolikšnim premikom, saj se bistveno ni izboljšala v vseh povojnih letih. Krivdo za neuspeh — menda ne bo napak, če uporabim kar ta krepki izraz — je treba iskati drugje, ne v konceptu jezikovnega pouka.

Seveda se pridružujem splošnemu in utemeljenemu mnenju, da je slovenskemu jeziku v okviru predmetnika za osnovno šolo odmerjenih mačehovsko malo ur na teden in da se mora učitelj materinščine boriti še s celo vrsto težav, ki jih ni sam zagrešil. Vse to seveda zmanjšuje uspešnost pouka. Ena osnovnih nepravilnosti pa vendar leži tudi v učnem procesu samem in bi jo bilo lahko odstraniti, če bi se je bolj zavedali. Slabo in nepravilno je mnogokrat utrjevanje učne snovi, marsikdaj pa ta bistveni del učnega procesa celo odpade. Zaradi obsežnosti programa in zaradi skopo odmerjenega števila ur učiteljem slovenskega jezika tako manjka časa, da kar drve skozi učno snov, samo da ob koncu šolskega leta lahko poročajo o izpolnjenem učnem načrtu. Tako se dogaja, da je njihov pouk sam na sebi dober, v konceptu pravilen, sodoben, ne rodi pa zaželenih rezultatov, oziroma bolj rečeno, ne rodi trajnih rezultatov. Te omo-

goča samo pravilno utrjevanje. Nujnost utrjevanja seveda ni kako novo pedagoško načelo. Staro je, kot je stara šola.

Z utrjevanjem se borimo proti enemu najhujših sovražnikov na poti do uspeha — proti pozabljanju. Ko bi si učenci zapomnili vse, kar so dojeli med učnimi urami, bi nam ne bilo treba govoriti o potrebnosti utrjevanja. Toda žal ni tako. Učenci hitro pozabljajo tudi tisto učno snov, ki jim jo je učitelj podal po vseh pedagoških in metodskih principih. Tudi če je učitelj pri jezikovnem pouku upošteval načelo indukcije, tudi če je celotno razlago izpeljal iz teksta, tudi če so učenci tekst vsebinsko, idejno in motivno že prej dojeli, tudi če so učenci novo jezikovno ali slovnično poglavje dobro razumeli — brez stalnega in pravilnega utrjevanja ne bo trajnega uspeha. Pozabljanje je namreč premočan sovražnik; zato ne smemo pozabiti nanj. Vedno moramo imeti pred očmi, da učenčev spomin obremenjujemo vsak dan pet ali šest učnih ur z različnimi snovmi, ki se silijo v njegovo zavest druga čez drugo. Učni programi so namreč za vse predmete v osnovni šoli tako natrpani, da vsi učitelji hite od poglavja do poglavja in pri tem skoraj vsako uro zasujejo učenca z novimi podatki, letnicami, formulami, imeni itd. Učenec naj bi si vse to zapomnil, a ne zmore. Zato je učitelj nemalokrat osupel in razočaran, ko sprevidi, da njegov trud in resnična pedagoška prizadevnost nista rodila uspeha.

Zdi se mi, da v resnici z dobro voljo želimo dati učencem čim več znanja, pri tem pa grešimo proti prastaremu pravilu »non multa, sed multum«, kar bi, ostajajoč pri namenu tega sestavka, poenostavili v naslednjo misel: učencem dajmo samo toliko znanja, kolikor ga lahko resnično in trajno osvoje; znanja pa, ki jih ne bomo mogli v zadostni meri utrditi, raje ohranimo zase. Ne mučimo z njimi učencev, saj ne bomo dosegli ničesar drugega kot to, da se ne bodo učili niti tistega, kar bi sicer lahko osvojili.

Vse, kar učenci v šoli slišijo, vidijo, česar se, skratka, uče, je torej izpostavljeno pozabljanju. Novi vtisi prekrivajo starejše in ti, čeprav so bili prej sveži, počasi blede, vedno bolj tonejo v podzavest, dokler se povsem ne izgube. Pri tem pojavu, ki je seveda zelo naraven in razumljiv, nastajajo med učenci velike razlike. Eni namreč pozabljajo hitreje, drugi počasneje, v skladu pač s svojimi psihofizičnimi posebnostmi. Tako nastajajo med učenci velike razlike v znanju, oziroma te razlike se večajo, saj znanje vseh učencev ni bilo nikoli enotno. Snov, ki so jo nekoč, denimo, znali vsi učenci, je čez nekaj časa znana samo še nekaterim posameznikom, nekateri so jo povsem pozabili, nekateri jo poznajo samo še površno itd. Z vsemi temi razlikami in sploh s pozabljanjem kot najhujšim sovražnikom mora učitelj slovenskega jezika biti boj. Najuspešnejše orožje proti pozabljanju pa nista prepričevanje ali zastraševanje, ampak samo utrjevanje.

Pri utrjevanju kot metodi in pedagoški kvaliteti mora učitelj slovenskega jezika ubirati pravo, že dolgo znano pot, ki ga edina pripelje do uspeha. Nepravilno utrjevanje ostane brez rezultatov. Zato mora vsak učitelj dobro poznati potek pravilno zasnovanega utrjevanja.

Ustavimo se najprej pri najpreprostejši obliki utrjevanja, pravzaprav ponavljanja, to je pri reprodukciji snovi ob koncu učne enote. Take vrste utrjevanje je v šolski praksi zelo razširjeno. Največkrat prihrani učitelj na koncu ure nekaj minut, da obnovi z učenci snov, ki jo je razložil v tej učni uri. Tako obnavljanje se navadno začne z vprašanjem: »O čem smo se danes učili?« Učenci nato v kratkem obnove celoten učni proces, jezikovno pravilo izpeljejo na

istem zgledu, kot ga je uporabil učitelj pri razlagi. Celo učiteljeve besede si zapomnijo, če so dobro sledili. Pri takem delu govorimo o obnovitvi ali reprodukciji učne snovi. Učitelj je seveda zadovoljen, če so učenci razumeli novo snov in si jo zapomnili. Ne nameravam trditi, da je taka reprodukcija vredna popolne obsodbe. Pravim, da ima svoje mesto v procesu utrjevanja; vendar je reprodukcija le najnižja oblika utrjevanja, in v nobenem primeru ne more sama na sebi zadoščati. Slediti ji morajo druge oblike utrjevanja, katerih prvi namen je, da si učenci učno snov trajno zapomnijo, ne samo, da jo znajo obnoviti takoj po učiteljevi razlagi.

Ta del utrjevanja zahteva od učitelja že mnogo več pedagoškega znanja in natančnega dela z učenci. Ko se je učitelj z obnovo prepričal, da so učenci razlagi sledili in da so si jo zapomnili, mora od njih zahtevati, da celotno snov zagledajo v sintetični obliki. Dobiti morajo pregled nad snovjo, ločiti morajo njene bistvene sestavne dele od manj pomembnih, samo ilustrativnih ali ne tipičnih. To utrjevanje bo uspešno samo tedaj, če bo učitelju uspelo premagati odpor učencev (snov se jim zdi že znana, stara in zato nezanimiva) s tem, da bo dal učni snovi novo obliko, da bo spremenil učno metodo, da bo snov dopolnil ali razširil z novimi zanimivimi podatki, ki pa seveda ne smejo biti bistveni, itd. Pri tem mu z veseljem priskoči na pomoč metodika s pisanim in vedno bogatejšim seznamom učnih oblik in metod. Le poznati jih je treba.

Poglejmo primer! Učitelj je po induktivni poti razložil rabo velike začetnice. Učenci so si vsa pravila zapisali v zvezke. Uredili so si jih v sistem, pregleden in nazoren. V obnovi so dokazali, da so si pravila zapomnili. Sedaj pa mora slediti prepoznavanje že znanih pravil na drugih zgledih v drugih besedilih. Učenci pri tem ugotavljajo, kje se rabi velika začetnica. Z znanjem, ki ga že imajo, lahko uspešno dokazujejo upravičenost ali neupravičenost pisanja velike začetnice v posameznih primerih. Njihovo znanje tedaj ni več samo v tem, da so si zapomnili učiteljevo razlago, ampak je že na stopnji, ko razlikujejo bistveno od nebistvenega, ko so dobili celoten pregled nad tem pravopisnim poglavjem in ko so si ga zavestno vtisnili v spomin. Take vrste utrjevanje je v praksi poznano. Učitelji se njegove potrebe zavedajo. Slabost pa je v tem, da mu odmerjajo vse premalo časa. Najmanj časa, se mi zdi, porabijo ravno za utrjevanje pravopisnih zakonitosti.

Zelo pomembno je, da učitelj v ta del utrjevanja vključi tudi ponazorila in učne pripomočke. V praksi se to kaj malokrat dogaja. Pri pridobivanju nove snovi, to je pri razlagi, se učitelji zavedajo načela nazornosti ter natančnosti zaznav in predstav. Pri utrjevanju pa na to načelo dostikrat pozabijo. V tem vidim veliko slabost našega pouka sploh, posebej pa tudi pouka materinščine. Tudi pri utrjevanju se morajo zato učni pripomočki in ponazorila aktivno vključiti v delo, naj bodo to enostavni grafični prikazi sklanjatev, rabe sklonov, zahtevnejši shematični prikazi stavčnih konstrukcij in odnosov med stavki, ali pa moderna in vse premalo uporabljana avdio-vizualna sredstva. Mislim, da je delo s takimi ali drugačnimi učnimi pripomočki tudi v naši pedagoški teoriji premalo obdelano in so zato tudi učitelji praktiki z njim premalo seznanjeni.

Med učne pripomočke prištevam tudi učbenik, v našem primeru jezikovno vadnico. Zanj v prvi vrsti velja trditev, da je metodologija dela premalo izdelana. Tudi na šolah druge stopnje, celo na univerzi, slišimo pritožbe, da se dijaki ne znajo učiti, ker ne znajo uporabljati učbenika. Učiteljem grozi pri praktičnem delu z učbenikom dvojna nevarnost. Prva je ta, da so preveč samostojni in da

hočejo vse povedati drugače, kot je v učbeniku, misleč, da bo njihova avtoriteta pri učencih s tem zrasla, ker pač nekaj več vedo. Druga pa je ta, da se slepo pokoravajo učbeniku, ki jim edini narekuje delo, pri čemer individualne razlike med učenci in njihovimi zmožnostmi ne morejo priti do izraza. Kot povsod je tudi tu najboljša srednja pot. Učbenik naj torej bo usmerjevalec vsega dela, a tako, da bo učiteljeva ustvarjalnost, ki je odvisna tako od njega samega kot od sestava učencev v razredu, ostala neprizadeta.

Učitelj mora na delo z učbenikom učenca navaditi. Ko zanemarja to pomembno nalogo, dela hudo in morda nepopravljivo napako. Obravnava poglavja v učbeniku naj bi potekala po poti, ki je analogna vsakemu drugemu spoznavnemu delu v šoli, na primer pridobivanju nove snovi. Zdi se mi, da bi moral učitelj z učenci, vsaj dokler se ne privadijo delu z učbenikom v toliki meri, da so pri tem lahko samostojnejši, prehoditi naslednje stopnje: branje, odkrivanje bistvenega, ponovno branje bistvenih delov, prepisovanje bistvenih delov v zvezke in preverjanje. Naj podrobneje razložim posamezne stopnje. Branje je potrebno, da se učenci seznanijo z vsem, kar v učbeniku piše o snovi, ki jim jo je učitelj pred tem seveda že razložil. Neznane snovi se učenci gotovo ne bodo mogli učiti samo po učbeniku. Primeri, ko bi bila taka zahteva upravičena in sploh možna, so zelo redki. Pri pouku slovenskega jezika pa jih prav gotovo ni. Tu ni poglavja, ki bi se ga lahko naučili učenci sami brez učiteljeve razlage. Pri pouku slovenskega jezika je in bo ostalo glavno učiteljevo delo. Učbenik rabi torej v prvi vrsti utrjevanju, le malokdaj tudi pridobivanju nove snovi. Pomembna — celo odločilna — je druga stopnja pri delu z učbenikom, ki smo jo označili kot odkrivanje bistvenega. Učenci morajo z učiteljevo pomočjo v besedilu najti tiste dele, ki zadevajo v bistvo nove snovi. Izločiti morajo pri tem manj pomembne dele, tiste, ki samo pojasnjujejo ali kako drugače olajšujejo razumevanje. Bistveni deli so v učbenikih, če so dobri in po metodskih principih sestavljeni, že vidno poudarjeni, bodisi da so pravila debeleje tiskana, morda so tiskana celo v barvi, bodisi da so uokvirjena ali na posebno vidnem mestu. Bistvene dele naj učenci potem, ko so do njih prišli, z razmišljanjem in razumevanjem, še enkrat prebero, da se jim bolj vtisnejo v spomin, nato pa naj si jih v glavnem iz istega razloga prepisejo v zvezke. Razumljivo je seveda, da mora učitelj delo učencev neprestano spremljati in ugotavljati, če ni samo mehanično, formalistično, temveč v resnici miselno aktivno. Zato naj učitelj neprestano kontrolira in preverja vse delo.

Mislím, da bo učbenik koristno uporabljen v učno-vzgojnem procesu samo tedaj, če bo učitelj najprej navadil učenca na tako delo. V praksi pa je največkrat drugače. Zato stoji učenec pred učbenikom kot pred nečim neznanim, celo strah vzbujajočim, do česar ne najde ne poti ne ključa. Zato učbenika ali sploh ne vzame v roko ali pa se iz njega uči na pamet vse po vrsti. Oboje pa je enako slabo.

Vrnimo se sedaj k utrjevanju. Ugotovili smo, da je poleg neposredne obnove potrebno tudi utrjevanje, ki daje učencem sintetičen pregled nad celotno učno enoto in snovjo in ki teži k temu, da si učenci snov zapomnijo. Utrjevanje pa s tem še ni popolno; še drug namen ima. Utrjevanje mora učencem znanje tako preoblikovati, da bo dobilo praktično, življenjsko, uporabno vrednost. Načelo uporabnosti je v pedagoški teoriji že dolgo znano; kljub temu pa v naši šoli pri tem ugotavljamo najmanjše uspehe. To je toliko bolj boleče, ker naša šola, kot pravimo in kot piše v smotrih osnovne šole, uči za življenje. Če tega smotra

naša šola — pa tudi pouk materinščine v njenem sklopu — ne dosega, se pravi, da ne dosega enega od osnovnih smotrov. Odločilno vlogo pri uresničitvi načela o uporabnosti znanja ima spet utrjevanje, ki je torej v resnici nadvse potrebno, a v praksi premalo izvajano.

Znanje učencev bo imelo uporabno vrednost samo tedaj, če bo v njihovi zavesti ali spominu vedno tako prisotno, da bo v trenutku zaživelo. Če prenesemo to misel na jezikovni pouk, ker o njem govorimo, bi lahko rekli takole: učenec mora osvojiti vse jezikovne zakonitosti tako aktivno, da mu v kateremkoli trenutku pomagajo pri izražanju misli ali čustev. Biti morajo torej v njihovi zavesti žive, stalno prisotne. Kadar so učenci v položaju, da se morajo ali želijo izražati, se morajo potrebne jezikovne zakonitosti same od sebe, ne da bi se učenec zavedal, dvigniti iz njegovega spomina in mu priskočiti na pomoč. Učenec se pri tem niti ne zaveda, da uporablja prav to ali to znanje. Znanje, ko mora učenec še brskati po spominu in iskati pravilno obliko ali ustrezno pravilo, je še vedno na stopnji razumevanja, poznanja ali zapomnitve. Do uporabnosti pa je še en korak, tisti, ki učencu znanje tako utrdi, da ostane trajno in zanesljivo. To pomeni, da postane tako močno, da ga zob časa ali vplivi od zunaj (od drugih učnih predmetov) ne morejo več načeti, in tako trdno, da ni v zadregi tudi v spremenjenih okoliščinah ali zapletenih zvezah in odnosih. Vedeti je treba, da do take stopnje znanja — in ta nam je pravzaprav cilj celotnega pouka — ni lahko priti. Predvsem mora učitelj za to porabiti mnogo časa. Tega pa je, kot vemo, vedno premalo. Vendar se mi zdi potrebno še enkrat poudariti, da za utrjevanje čas mora biti. Če ga učitelj slovenskega jezika ne bo našel ali si ga ne bo vzel, bo ostal njegov pouk samo na pol poti do končnega cilja in bo zato znanje, ki ga bo učencem dal, vedno v nevarnosti, ki mu preti od nasprotnega pola uporabnosti — od formalizma.

Po vsem, kar smo povedali, sam po sebi izhaja sklep, da se bo nivo jezikovnega pouka izboljšal samo tedaj, če se bo izboljšalo utrjevanje. Zato pa se morajo v učnem procesu uveljaviti številne vaje, ki morajo biti pisane po vsebini in obliki. Upoštevati morajo vse veje jezikovnega pouka od pravorečja in pravopisa do slovnice in stilistike. Predvsem pa ne smejo biti, kar v praksi največkrat so, nesistematične, občasne in brez jasno določenega namena. Mislim, da se v tem delajo hude napake. Nekateri učitelji vajam sicer posvečajo precej časa in skrbi, a kljub temu ne uspevajo v celoti, kajti njihove vaje so bolj po naključju izbrane; same po sebi so sicer primerne, a so izvzete iz sistematičnega, kontinuiranega in za celo šolsko leto vnaprej programiranega dela. Zato tudi ne morejo zagotoviti popolnega uspeha pri jezikovnem pouku.

V teoriji in praksi poznamo več vrst vaj, vendar bi jih lahko razdelili na dve večji skupini: na govorne vaje, ki imajo namen utrjevati pravorečje, in na pisne, ki imajo namen utrjevati pravopis in stilistiko. Druge, rekli smo jim pisne, obsegajo na eni strani spisovne vaje — te usposabljaajo učenca v izražanju misli in čustev v sestavkih vseh vrst in oblik —, na drugi strani pa jezikovne v ožjem pomenu besede. Te so predvsem slovnične in pravopisne. Učitelj mora v pouk vpletati seveda vse naštetje vrste vaj, sicer bo katera od vej jezikovnega pouka zaostajala.

Preobširno bi bilo v tem sestavku razčleniti in oceniti vrednost vseh naštetih vrst vaj. Naloga bi bila spričo široke razvejanosti tega področja didaktike

prezahtevna za obseg kratkega članka. Bila bi pa s stališča učne prakse po šolah in s stališča mnogih nerazčiščenih pojmov izredno potrebna.

Omejil se bom zato le na dve ugotovitvi, ki veljata za vse vrste vaj in od katerih je odvisen uspeh celotnega dela. Prva je zahteva, da morajo učenci dobro poznati tehniko reševanja vsake naloge ali način pisanja vsake vaje. To se pravi, da mora učitelj učenca najprej pripraviti na delo. V nasprotnem primeru bi bili učenci postavljeni pred dvojno težavo: rešiti bi morali nalogo snovno, vsebinsko, poleg tega pa bi jih morda motila še nenavadna oblika naloge. Nekaj podobnega smo doživeli pred leti, ko so vsi učenci v osnovni šoli pisali teste iz slovenskega jezika, ne da bi bili zadosti seznanjeni s tehniko dela. Verjetno so takratni slabi rezultati izhajali tudi iz tega, ne samo iz premajhnega znanja.

In druga zahteva? Učitelj bi moral pregledati in oceniti vsako vajo tako j potem, ko so jo učenci pisali. Od te zahteve učitelji v praksi najbolj odstopajo iz, lahko bi rekel, upravičenih razlogov. Saj vemo, da so prav učitelji slovenskega jezika s šolskim in izvenšolskim delom preobremenjeni in da nekateri v resnici ne utegnejo korigirati ali vsaj pregledovati vseh domačih in šolskih vaj. Vendar s tem še ne pravim, da je tako prav. Pedagoška načela so trdna in ne dopuščajo odstopanj. Zato lahko postavimo zahtevo, da mora učitelj kontrolirati vse vaje učencev. Če tega ne bo delal, tudi zadovoljivega uspeha ne bo mogel doseči, kajti utrjevanje ne bo moglo doseči svojega polnega namena.

Franc Zadavec

POGLEDI NA BESEDNO UMETNOST (1898–1918)

III

Estetskoteoretični spor v katoliški skupini

Pot do vprašanja, ki ga sporoča naslov, je mogoče skrajšati na račun podrobnejšega popisovanja tiste problematike, ki jo raziskovalec srečuje v Domu in svetu in Času od trenutka, ko so se morali slovenski katoliški književni kritiki in esteti opredeljevati do duhovnega gibanja med nemškimi katoliškimi književniki. To gibanje je hotelo preroditi svojo književnost z »religioznim doživetjem«, torej s čustvom, miselno urejeni nazor pa je odklanjalo kot negativni činitelj, ki zmanjšuje estetsko vrednost in trajnost besednega umotvora. Plaz ugovorov zoper novo težnjo sta razvili obe reviji v letih od 1909 do 1912, in predlog, da je treba obnoviti katoliško književnost s čustvom, z naravno lirsko količino, je zadel na mnoga gluha ušesa.

Ob sporu o »lirski količini« je treba ločiti dvoje: so umetnine, v katerih prevladuje čustvo, so pa tudi take, v katerih prevladuje razum. Nekateri pesniki

in dramatiki so se in se še odločno izogibajo čustvenosti, izogibajo se ji z ironijo, satiro, grotesko pa tudi s filozofijo, ki jo imajo za poezijo duha. Tako tudi v tem primeru ni šlo toliko za filozofijo ali za nefilozofijo, ampak za dogmatično miselnost o človeku in za boj proti tej miselnosti in njenim negativnim posledicam za besedno umetnost.

Da je postajal »pesnik-mislec« vse bolj izključni imperativ katoliške estetske miselnosti, je znova potrdil Aleš Ušeničnik, ko je leta 1909 ocenjeval Medvedove pesmi (*A. Medved, Poezije II, Čas 1909, 87*). Ušeničnik ni maral »preproste naivne, poigravajoče lirike, ki je svojska narodnim pesmim«. Zato se je tem bolj navdušil za mesta, kjer je Medved pretrgal ljudski ton z refleksijo. Posebno dragocene lastnosti njegove poezije naj bi bile: »resno čustvovanje, modrujoča miselnost, krepak, bogat jezik, dovršena, klasična tehnika«. Priznal je sicer, da se tudi Medveda »polasti časih za hip mračan dvom«. »Toda le za hip.« In če se je le »za hip preveč vdal obupu«, se ga je takoj polastil strah in spomin na boga. Samo s tem visokim premagovanjem dvoma je lahko ustvaril »filozofije polno poezijo«. Od »samotornega pesniškega genija« (od Medveda) pa je pričakoval, da se bo še globlje zatopil »v krščansko dogmo in etiko. Ta in oni verz bi potem lepše zvenel, ta in ona pesem, ki je v njej disakord, bi se razlila v harmonijo, katera bi pa tudi izostala«. — Ravno ob Medvedu je Ušeničnik lepo dokazal, kako malo posluha je imel za resnično pesniško lepoto in kako je posegal po poeziji in estetiki le kot suhoten logicist. Njegova sodba o Medvedovem pesniškem jeziku in rimi še posebej odkriva to logicistično uboštvo. Ko ga je namreč uvrstil v hierarhijo slovenskih pesnikov, je zapisal: »Kar se tiče jezika, se pač noben slovenski pesnik ne more meriti z Medvedom, niti Levstik ne. V tehniki pa ga Levstik prekaša le z znano ‚ribniško‘ čistoto rim.«

Dogmatičnega pritiska katoliške estetike kajpada niso odobravalni vsi katoliški književniki. Franc Finžgar je npr. v tem času kaj rad zatajil togost predpisanih kriterijev in pisal prozo mimo njih. Toga leposlovna »filozofija« je vznemirjala zlasti Izidorja Cankarja, to za umetnost najbolj odprto glavo v tedanji katoliški skupini. Cankar se je pripravljal, da izzove v skupini razdor in misel o umetnosti spelje na pravo pot. Vsa njegova pisateljska dejavnost od leta 1910 naprej, njegovi pogledi na književnost in likovno umetnost, npr. glose o ekspresionizmu (1912), in drugo gradivo je nedvoumno pripravljalo njegov upor. Cankarjev spis *Simbolizem v francoskem pesništvu* (DS 1912, 148) je bil važen iz dveh razlogov: prvič zato, ker je opozoril kritiko na viden razvojni potek v stilu in nazoru sodobne slovenske poezije, ki se je odmikala od impresionizma in realizma in vse bolj hitela v smer simbolizma in ekspresionizma, drugič pa zato, ker je z delnimi opisi in s konkretnimi primeri francoske simbolistične poezije prikazal in razložil estetiko simbolistov.

Razvojne težnje naše poezije so osvetljevale nekatere podrobnosti, ki govorijo o pomenu individualnega in duhovnega v poeziji in slikarstvu. Takšna je misel, da je potrebno podajati »nevidno bistvo stvari, njihovo dušo«, ali z barvo simbolizirati nevidni značaj stvari. In če je narava en sam velik simbol, daje pesnik temu simbolu tak pomen, kakršnega hoče. Simbolistova pesem je simbol, tudi njegovo čustvo ni enkratno in individualno, marveč je ravno tako simbol, z eno besedo, simbolist »gleda svet s prepričanjem, da je tvorba njegove duše in ga torej urejuje, mu določuje red in smisel po svoje; umetnost mu je ponovno

stvarjanje, rekreacija realnosti. Tako postane človek simbol vesoljstva in vesoljstvo simbol človeka».

Tudi nekateri poznejši ekspresionisti so bili prepričani, da mora postati svet tvorba njihove duše, da ga smejo poljubno dematerializirati in mu nadevati svoj osebni red in svoj smisel. Zlasti velja to za idealistično smer slovenske ekspresionistične poezije, ki se je kdaj pa kdaj preveč obložila z abstraktno simboliko. Tako je z analizo teženj simbolistov anticipiral Izidor Cankar tisto svojo kritiko, s katero je ob Lovrenčičevi zbirki *Deveta dežela* še enkrat posvaril katoliške pesnike, da pot v pretirano simboliko vodi v stran od poezije, ker racionalna okostenelost nujno razkroji subjektivno lirsko količino, ta temelj resnične poezije. Leta 1916 je začel Izidor Cankar javno polemiko zoper literarna merila, ki so jih branili Aleš Ušeničnik in njegovi somišljeniki.

Ko je interpretiral *Gregorčičeva pisma Gruntarju* (DS, 1916, 144), je zavrnil nekdanjega »Slovenčevega« kritika Gregorčičevih *Poezij (1882)*, po čigar kriterijih bi si moral ustvariti pesnik »nov, samo idealen svet«, in ki se je spraševal, ali Gregorčičeva poezija mladini ni nevarna. Cankar je zapisal ob tej priložnosti, da umetnostna kultura pri Slovencih od takrat še ni dosti napredovala, kajti pravega pojma o tem, kdo je umetnostni kritik in kakšne so njegove naloge, še ni razvila. Tudi katoliška umetnostna filozofija tega pojma ni razvijala, ampak ga je celo dušila in odpravljala tako, da je dajala primat pedagoški kritiki. Toda pedagoški kriterij, ki so ga desetletja gojili v slovenskem slovstvu kot vrhunsko normo, ni umetnostni kriterij. »Slovstveni kritik ima dolžnost razpravljati o tem, ali je knjiga dobra ali slaba, dobra ali slaba kot delo lepe umetnosti, resnična in neresnična kot izraz življenjskih nazorov pisateljevih . . .«

Aleša Ušeničnika je Cankar zadel v živo. V članku *Leposlovje in leposlovna kritika* (Čas, 1916, 5) je ta zato ponovno formuliral normo, po kateri bi morala biti vsaka leposlovna knjiga na Slovenskem taka, »da jo lahko mladina brez kvara bere«.

To utilitarno-pedagoško normo, ki je umetniku omejevala izbor življenjskih problemov in motivov, je zavrnil Izidor Cankar še istega leta (*Trideset let*, DS, 1916, 327), obenem pa je sedaj naglasil, da se je odločil kot urednik Doma in sveta gojiti strogo umetnostno kritiko.

— Mi dominsvetovci smo se v tridesetih letih nekaj naučili. Videli smo, da pedagoška kritika, kakršna je bila naša doslej v večini, ne vodi do dobrega slovstva, treba je pozitivnega umetnostnega dela, treba je tudi *umetnostne* kritike. Trideset let se označja na Slovenskem idealistična estetika, se goji idealistična kritika. In kakšna je naša umetnostna kultura danes? Najbolj naravno bi bilo, da bi nam teh trideset let dalo vsaj velikega religioznega pesnika, ki ga tako težko čakamo; naše duše kličejo po njem, da jih razvname v božji ljubezni. Ali smo ga dobili? Zato nočemo več umetnostne negacije, ki se vsaj praktično vedno manovo med nami oglašča — oglašča tudi v dr. Ušeničnikovi normi. Nič ne obljubljam, da bomo sami storili velike reči, se ne precenjujemo; saj predboro vemo, da je v nas več plemenite volje, nego umetniških moči. Pač pa smo trdno namenjeni, prizadevati si za predpogoje bodoče, boljše in večje književnosti, in prvi predpogoj je umetnikova svoboda, kakor smo jo označili. —

Ušeničnikova norma je potemtakem odvzemala predpogoj za umetniško stvarjanje, umetnikovo svobodo. Ni bilo slučajno, da je naglasil Cankar načelo svobode kot obveznost in imanenco resničnega pesnika ravno ob Sardenku: »Umetnik bodi kakor asket; paktiranje s svetom ni le strahopetnost, marveč izdajstvo samega sebe« (*Silvin Sardenko, Nebo žari*, DS, 1916, 45). In ker je Uše-

ničnik še zmerom označeval harmonijo, nazorsko in nravno, kot lastnost resnične umetnosti: »Kako naj bo v duši harmonija, če greh vzbuja v njej disharmonijo?... ker je umetnosti ozir na subjekt bistven — pulchrum est, quod visum placet, lepo je, česar spoznanje povzroča ugodje, zato umotvor, ki z ugodjem vzbuja tudi neugodje, ni čist umotvor«, je moral Cankar odvzeti tudi »ugodju« lastnost »kriterija umetnostne lepote«. Menil je, da umetnostna lepota ni niti v subjektu niti v razmerju med subjektom in predmetom, ampak je samo v umetnostnem predmetu.

— Umetnostna lepota, če naj bo nekaj objektivnega, more torej biti zgolj v umetnostnem predmetu, v skladu njegovih notranjih razmerij. Razume se potemtakem, da bo samo tista umetnostna kritika — kajti njena lepota je, presojati umetnostno lepoto umetnine — objektivna, ki se bo držala umetnostnega objekta, njegovih notranjih razmerij. Kritika, ki zavrača nemoralnost, je lahko upravičena, potrebnejša kot vse druge, z umetnostjo v tesni zvezi, a umetnostna ni. —

Kar je zato umetnostni kritik obvezan presojati, je »samo umetnostna vrednost umetnine«. Seveda sme povedati kaj tudi o npravni plasti teksta, polemizirati s pesnikovim svetovnim nazorom, če se mu zdi zmoten, vedeti pa mora, da s temi kriteriji ne more povečati ali zmanjšati dejanske umetnostne vrednosti umetnine; z njimi tudi ne more ničesar povedati o njeni estetski urejenosti in kvaliteti.

Zmotno bi bilo misliti, da je Cankar zanemarjal pri pesnikih, o katerih je pisal, nazor in življenjski koncept, ko je toliko priporočal in upošteval estetski kriterij. Nasprotno! Pri obravnavi poezije ni hotel zakriti svojega krščanskega nazora. Z vidnim zadovoljstvom je zapisal, da se je Lovrenčičeva filozofska meditacija rada ustavljala »pri zadnjih rečeh, pri smrti, večnosti, Bogu« (*Joža Lovrenčič, Deveta dežela*, DS, 1917, 292). Gradnikove *Padajoče zvezde* pa je zavrnil z uničujočo ironijo kot filozofijo življenja »brez zvezd«, kot odmev dekadentskega nihilizma in kot pogreto miselnost, ki jo je »pretekli rod prečustvoval in izpovedal« (*Alojz Gradnik, Padajoče zvezde*, DS, 1917, 121). Župančiču je priznal, da ga je sprejela in priznala generacija pesnikov kot dogmo in nepremagljiv čar in je to dogmo kopirala »kljub zavesti odvisnosti in krivde«. Ugotovil je pravilno, da podrejenost Župančiču ni bila samo oblikovna, ampak tudi vsebinska, da je vodilni poet usmerjal način čustvovanja in mišljenja tistim, ki so mu sledili. Župančičeve vitalnosti pa ni imel le za objektivno silo, marveč je videl v njej tudi »zanesljivo merilo njegovega zgodovinskega pomena«. O *Cicibanu* je še zapisal: »V sedanjem času lokavega prerekanja in sebičnih, nasilnih strasti so te pesmi čiste, otroške preprostosti in dobrote naravnost aktualne, so diagnoza dobe in zdravilo, so protest, svarilo in klic« (*Ciciban, Spisal Oton Župančič*, DS 1916, 44).

Iz ocen navedenih pesnikov je razvidno, da je še kako pazljivo vrednotil tudi pesnikovo vsebinsko smer. V spisu o *Cicibanu* je tudi v eksplicitni obliki opisal svoj pogled na razmerje med vsebinsko in umetniško obliko: »forma je le utelešeni duh in brez njega razpade sama v prah«. Toda pojma duh ni izenačeval z idejo, ampak je videl v njem celoten odmev življenja v umetnini oziroma pesniški knjigi. Razumljivo pa je, da je štel za osnovni znak umetniškega dela obliko, izoblikovanost, tj. način in poseben red jezika, v katerem se javljata duh in čustvo kot estetska vsebina.

In kateri red je priznaval za umetniški formalni red?

Po umetnostni izobrazbi klasik, je Cankar zagovarjal ubranost že v romanu *S poti* in še pred njim, v polemiki z ekspresionizmom (1912) in je svaril pred disharmonijo. Kot posebno vrednost je naglašal »čisto, zvočno melodiozno verzov« (ob Sardenku) in glasovno ubranost, ki jo je pogrešal v mladi poeziji drugega desetletja. Mladi pesniki so delali nanj vtis, da odklanjajo tradicionalne pesniške sheme, da z verzi ravnajo poljubno, »vendar ni v njih jezikovne zvočnosti«. Cankar se načelno ni upiral svobodnemu verzu in antishematičnosti, je pa videl v njih »zaenkrat« brezuspešen odpor proti »formalni uglajenosti in mehkobi Župančiča in Sardenka«. Menil je tudi, da utegne ohraniti pesniška misel v svobodni obliki in svobodnem verzu »lažje svojo prvotno svežost«. V tem je videl celo neko prednost novih teženj v pesniški obliki. Toda — in tukaj je spregovoril pristaš klasične tradicije in Župančičevih melodij —, toda načelo harmonije so ti pesniki zavrgli in z njim tudi blagoglasje in čisto rimo. Pri Gradniku je zmajeval nad »metrično trdoto«, še zlasti pa grajal postopek, da z verzi trga stavke:

— Posebnost Gradnikove verzifikacije je, da z verzi trga stavke — pač zaradi rime — tudi tam, kjer je tako nastali naravni premor ob koncu verza nasproten logičnemu smislu stavka. Ker ta forma ni notranje upravičena — naravneje je rimati sredi verza, nego videzu rime žrtvovati logiko ritma — more veljati le kot izjemna olajšava, ne kot pravilo. —

Tudi pri Lovrenčiču je opazil, da prosto deli verze in kitice in često pretrga shematični metrum. V obeh pesmih v romanu *S poti* je s primerom opozoril na novo asociativno tehniko, ki so jo v poeziji uvedli Apollinaire in futuristi, in se upr disharmonični poeziji.

Toda povsod je povezal pojem harmonije z obliko poezije, ne pa z njeno vsebino. Tako se je desolidariziral z Ušeničnikovo »harmonično šolo«, ki je iskala harmonije v moralno in nazorsko vsebinskih plasteh umetnin. Zato ga je Ušeničnik zavrnil kot ideologa »umetnostnega formalizma«. Cankar se tudi ni pridružil misli, ki je usmerjala poezijo proč od emocionalnih podlag in jo utesnjevala v okvire refleksivnosti, v stilu pa jo vse bolj vezala na umstveno simboliko. Opozoril je, da umstvena simbolika ni tista količina, ki bi jo bilo mogoče priznati za lirsko in ji zato izbrati odločilno vlogo pri nastajanju umetnin. Medtem ko je menil, da so najboljše tiste pesmi, v katerih je Sardenko priznal svet »kot objektivno lirsko količino«, kjer je torej znal ohraniti takšno razmerje med subjektivnim in objektivnim, v katerem lirski subjekt ni podrejen stvarnosti do te mere, da bi se začela izgubljati, je na drugi strani podvomil v uspeh Lovrenčičeve simbolične pesniške metode. Opazil je namreč, da je ohranil Lovrenčič med simboli le še miselno zvezo, medtem ko mu je realnost ponekod že izginila, stvari pa so mu ostale le še »simboli za lastne misli in jih le toliko in tako vidi, kolikor morejo biti živa slika njegove notranjosti«. V takšnem, simbolističnem pretvarjanju realnosti pa je tičala zmerom »velika nevarnost za resnično poezijo«.

Če kdo, iz ideje izhajajoč, ne iz realnega predmeta, išče svoji misli pesniške oblike, jo odevlje z mnogo simbolike, jo krasí z daljnimi podobami, mu bo po tej metodi večkrat uspelo napraviti bobneče verze, ki jih bo marsikdo vzel za pristno blago in ne za surogat poezije, kar so v resnici.

Pod draperijo Lovrenčičevih simbolov je odkril racionalistično shemo in rezko zaključil: »Simbolizem odpira racionalizmu vsa pota v poezijo. In to je-

nje smrt...« Vsaka velika in resnična pesniška umetnina ima kljub vsem možnostim, ki jih daje racionalni razlagi, na dnu vendarle še neki »preostanek«, ki je logično nerazkrojljiv in ki ga zato tudi ni možno izraziti s simbolom. In to je lirski količina.

In prav na tej usodni točki se je Cankar obrnil v stran od misli katoliških teoretikov kako oblikovati slovensko poezijo. Ko je opisal simboliko kot sredstvo, ki razkraja resničen umetnostni temelj, tedaj subjektivno lirsko količino, se je postavil v nasprotje s teorijo o inspirativni ideji in njeni pesniški simboliki, ki je podcenjevala individualno emocionalno substanco. Hkrati pa je posvaril pred nevarnostjo, ki se ji nekateri pesniki slovenskega ekspresionizma niso mogli izogniti in so prodrli razmeroma daleč v abstraktno simboliko. Opravil pa je še eno pomembno delo. S svojo intervencijo je obrnil z glave na noge tudi tisto nevzdržno hierarhijo o slovenskih pesnikih, v kateri je dobil Medved po Ušeničnikovi zaslugi prvo mesto za dozdevno mojstrstvo slovenske pesniške besede, in to takrat, ko je imel Župančič za seboj že zbirki *Čez plan* in *Samo govore*. In naj je Cankar še tako cenil zvočno melodioznost Sardenkovih verzov, je leta 1916 vendarle brez pridržka zapisal, da vsa trideset let trajajoča idealistična estetika in kritika na Slovenskem ni mogla priklicati velikega religioznega pesnika, in so ga Slovenci leta 1916 morali še zmerom pričakovati. S to ugotovitvijo je porušil kult Medveda oziroma kult »pesnika — misleca«, obenem pa je zvrnil velik del krivde za odsotnost religioznega pesnika-umetnika na tisto Ušeničnikovo literarno normo, s katero je logicist načrtno spodkopaval in izpodrival osebno lirsko količino s suhoparno svetovnonazorsko idejo ter s pedagoškim moralnim kriterijem.

Ali odkar se je na Slovenskem zasidrala volja, da je treba ustvariti posebno katoliško umetnost, se je nezadržno stopnjevala tudi želja po poduhovljenju čutnih sestavin literature. V *Času* je leta 1915 Ivan Dornik zapisal, da je formalno za umetnost vseeno, kakšen predmet si izbere. Z objektivnega umetniškega vidika je tudi seksualni motiv indiferentna snov. Toda umetnik je zmerom dolžan premisliti, kako ravna s čutnim motivom. Podajati mora »čiste čute« oziroma izbirati si mora le takšne, ki jih lahko poduhovi in s katerimi ne podžiga čutnosti. Katoliški pisec je namreč vztrajal pri teološki resnici, da je človeška čutnost kot »posledica greha« pokvarjena in da jo mora zato pisatelj tako ali drugače blažiti. Z drugo besedo: še zmerom so zahtevali idealizacijo »pokvarjene« čutnosti (Ivan Dornik, *Pomen etičnih vrednot v umetnosti*, *Čas* 1915, 27).

Leta 1917 je zagovarjal poduhovljeno ljubezen tudi Aleš Ušeničnik, tokrat v posredni obliki. V članku »*Jeranov problem*« (*Čas*, 1917, 98) je filozofiral o tem, kaj je »nečista« in kaj »nenravna« ljubezen v poeziji. Po njegovih dognanjih je Prešernova poezija nenravna, ni pa nečista, nenravna zato, ker je ne spremlja noben »višji motiv«. Boj za platonično ljubezen in za poduhovljeno čutnost v pesništvu je Ušeničnik uskladil z dogmo o inkarnacijski poti človeštva v duhu katoliške misli o odrešitvi in sklenil svoj članek z besedami: »Ves kulturni razvoj človeštva se mora vršiti sub specie aeterni, to je: nič proti Bogu in božjemu zakonu, a tem bolj za človeštvo, čim bolj v smeri proti Bogu!« To so bila vsekakor trda navodila za nadaljnji razvoj slovenske ljubezenske poezije, seveda navodila za verske pesnike. In ko je istega leta polemiziral z Župančičem o ritmu v poeziji, je dopolnil svojo averzijo do »modernizma«, ki je hotel postaviti vero in književnost zgolj na religiozno čustvo, še z naslednjo tezo: »Da ima življenje smisel in resnica življenja, to spoznanje krščanski nazor črpa iz uma in dogme« (A. U., *Ritem in metrum*, *Čas* 1917, 243).

Prispeli smo pred vprašanje: katere prvine Ušeničnikovega leposlovnega nazora (in njegovih somišljenikov) so se mogle uveljaviti v obdobju ekspresionizma? Na kratko lahko ugotovimo vsaj naslednje. Njegovi teoriji je ustrezala poduhovljajoča težnja in simbolika, ki je poezijo odmikala od njenih čutnih podlag in subjektivne lirске količine. Pretapljanje elementarnih sil človeške narave v nekakšno duhovno meglenico in asketično odpovedovanje ženski v enem delu poezija ter iskanje odgovorov za človeški obstoj sub specie aeterni — vse to se je ujemalo z njegovo mislijo o visoki poeziji, ki naj bi odpirala onkrajnost in vodila poglede »nad svet«.

Ali ekspresionizem je vrgel v poezijo nekaj, kar je razrušilo temelje Ušeničnikove zgradbe o nazoru — harmoniji — in poeziji. Kaj se je namreč zgodilo z njegovo mislijo, da je neka umetnina popolna le tedaj, kadar je harmonična, harmonična pa je lahko, če je krščanska? Nekateri katoliški pesniki-ekspresionisti so dozdevno harmonijo krščanskega pesnika nepričakovano raztreščili v nič. Pisali so disonantno poezijo, izpovedovali »črni razkol srca« in disharmonijo z bogom. Ta psihološki pojav v katoliški poeziji je obrnil na glavo Ušeničnikovo teorijo, da le harmonična duša lahko poraja lepo književnost in pravilno vrednoti umetnost. Nekdanja enačba krščanstvo — harmonija — umetnost se je razlomila. Ušeničnik bi bil moral sedaj priznati na lastnem ideološkem tlu disharmonijo, disonanco, neumerjenost in celo skepso za sile, ki ustvarjajo umetniško poezijo. Z eno besedo, njegova misel, da je katoliški pesnik nujno harmoničen, je doživela popolno katastrofo.

Francè Jesenovec

VRSTE OZIRALNIH ODVISNIKOV

Tomšičevi želji, da »je treba premisliti, ali so odvisniki, ki se začenjajo z relativnimi zaimki ali z relativnimi prislovi, res različni — osebki, predmetni, prislovni — ali pa so čisto navadni prilastkovi stavki«, je Boris Misja ustregel v JiS XI, 72—75 in popolnoma zavrgel Tomšičevo in moje mnenje o čisto navadnih prilastkovih odvisnikih, češ da je kaj takega mogoče trditi le pri sami oblikovni analizi zloženega stavka. Taka analiza je pač prilagojena analitiku, medtem ko smiselna analiza v vseh omenjenih primerih more edina ugotoviti pravo funkcijo teh odvisnikov in jih ima za osebke, predmetne ali prislovne odvisnike, ne glede na to, ali dodamo oziralnemu zaimku odnosnico *vsak* ali ne.

Težišče spora med veljavno slovnico, Tomšičem in menoj — pa med Misjo je potemtakem prav v dodatku nedoločnega zaimka *vsak* pri stavku: *Kdor dela, zasluži plačilo*. Tomšič pravi: »premisli je treba«, jaz sem zapisal: »lahko dostavimo v mislih«, slovnica pa trdi: »bi lahko postavili *vsak*«. Nihče od teh treh torej ni postavil nikakršne kategorične trditve, iz česar sledi, da vsi trije dopu-

ščamo obojno analizo. Po prvi, tj. brez vsak, je *kdor dela* osebkov odvisnik, po dostavku *vsak* pa vsaj oblikovno lahko ugotovimo, da je omenjeni odvisnik prilastkov odvisnik.

Gre torej za vprašanje, ali smo mi trije »z dodatkom« *vsak* pred *kdor* v resnici misel spremenili in le po ti spremembi dobili iz osebkovega prilastkov odvisnik. Ali odnosnica v nadrednem stavku res spremeni smisel ali ne? Misja je prepričan, da ga spremeni, jaz pa menim, da to ni nujno, sicer bi ne imeli toliko stavkov z odnosnico in prav toliko brez nje. Poglejmo, ali je res tako »prisiljeno« postavljati odnosnico v nadrednem stavku ali pa je morda to le stvar okusa — in torej smisla v stavku ne spremeni.

Ali sta res smiselno različna stavka: *S komer sem govoril, mi je dal prav* in *S komer sem govoril, vsak mi je dal prav*? Ali je torej tale *vsak* odveč ali celo nesmiseln? Zakaj pa potem govorimo na oba načina, ne da bi pri prvem ali drugem primeru kdorkoli mislil na kakršnokoli različno misel? Po vsem povedanem bi bil *vsak* kvečjemu odveč, nikakor pa ni nesmiseln, še manj pa bi mu mogli pripisati kako miselno spremembo. Pa še tole premislimo — ali je *prav* *vsak* dal prav? Tega bi ne mogel trditi, saj prav z vsakim niti govoriti nisem mogel. Le *tisti vsak* mi je dal prav, s komer sem govoril. No, torej sem pojasnil zaimek *vsak*. Ali je od tod sedaj res tako daleč do ugotovitve, da bi bil *s komer sem govoril* — prilastkov odvisnik? Iz tega razmišljanja pa obenem sledi, da *tisti vsak* ni prav nič spremenil smisla v samem zloženem stavku.

Odnosnica torej je ali je ni, in tako je v živem govoru kakor tudi v pismenem jeziku. Prav pa ima Misja, ko trdi, da je zmerom niti ni mogoče postavljati, saj je prav zato mnogokrat v resnici ne govorimo niti je ne pišemo. Nesmiselnost bi bilo še posebej postavljati v nikalnih stavkih, ki bi v njih morali *vsak* nadomestiti z *nihče*, saj slovenščina lahko rabi tudi po več nikalnic v stavku. Tako bi bilo zares smešno vprašanje pri Prešernu — *kateri nihče, komur je sreče dar bila klofuta* ... Tole pa hkrati dokazuje, da Tomšičevega in mojega mnenja in mnenja piscev veljavne slovnice o dodatku *vsak* ne kaže izvajati ad absurdum, še posebej pa ne v nikalnih stavkih.

Zelo posrečeno pa je Misja v naše razpravljanje o oziralnih odvisnikih pritegnil še tretjo misel, namreč misel iz slovnice str. 101 in pravopisa str. 84, da zaradi poudarka večkrat izpostavimo kak stavčni člen in ga nato v stavku ponovimo z zaimkom ali prislovom. Prim.: *Pa so me pognali na cesto, puntarja*. Gotovo bi bilo tukaj nesmiselnost in nepotrebno vprašanje — *katerega me so pognali na cesto*? V tem primeru gre pač le za predmet, ki pa je zaradi poudarka dvakrat zapisan.

Dalje trdi Misja, da bi morali, če že dodajamo odnosnico, pred *kdor* zmerom rabiti le »*vsakdo*, ki je samostalniški, in ne *vsak*, ki je pridevniški, saj bi se moral glasiti kot samostalniški *vsaki*, česar pa knjižni jezik ne pozna, pač pa nekatera narečja — npr. vzh. štaj. *fsakši* ali prekm. *sakši* ...« Ta trditev pa ni povsem veljavna, kajti že Trubar pogosto piše *vsaki* kot pridevnik: *vsaki zastopni človik, vsaki dobri preprosti Slovenec, en vsaki pridigar* ... Podobne primere beremo tudi pri Stržinarju: *usaki čas, vsaki človik, usaki dan, vsaki mesic* ... Takih in podobnih primerov bi navedli lahko na stotine prav tja do Pieteršnika, saj je ta celó tole zapisal: »namesto *vsak* se govori navadno *vsaki* — *vsaki* človek, toda: *vsak* dan«. (Plet. II, 803.) In tako je mogoče, da še danes

lahko beremo po gostilnah napise — vsaki dan sveže pivo, čeprav sta vsaj zvezo vsak dan uzakonila že Pleteršnik in za njim Breznik v svojem prvem pravopisu iz leta 1920. Iz navedenega sledi, da je bila oblika vsaki do najnovejših časov pridevniška, a hkrati tudi samostalniška, enako pa ta menjava velja tudi za vsak, saj je Trubar že pisal se vsaki lehku navuči, nasprotno pa je tudi Stržinar že pisal vsak dan. Torej sta obe obliki sedaj pridevniški, sedaj samostalniški tudi v knjižnem jeziku. Zato slovnica pravilno poudarja, da se pridevniški nedoločni zaimki lahko rabijo tudi samostalniško, saj nam to potrjuje živi govor in pisмени jezik: *pustite vsakemu svoje, vsak je svoje sreče kovač, vsak naj pometa pred svojim pragom, pridjala čednosti sva nje in tvoje vsak svojim pesmam, molče orožje svoje vsak si vzame* itd. Popolna zmaga pridevniško rabljenega vsak dan je pa tako jasna, da jo od Pleteršnika in Breznika dalje zahtevamo v vseh prapopisih in brusih, tako tudi I. in C. Kopčavar v delu Kako je prav 1965, 167.

H koncu še besedo o odvisnikih nasploh, saj se jih dotakne tudi Misja v omenjenem članku. Nikoli nikjer ni noben naš slovenist drugače učil, kakor da so odvisniki stavčni členi ali deli stavčnih členov nadrednega stavka. Podobno uče tudi vse naše slovnice, čeprav je res, da rabijo malce nerodne izraze, da odvisniki stavčne člene »nadomeščajo« ali da so »dodani« glavnemu stavku v pojasnilo. Gre pač za premalo natančno izražanje, v bistvu pa pisci gotovo prav mislijo. Od nekdanj govornikov o treh delih stavka — o povedkovem delu, o pojasnilih k povedku in — zmerom posebej — govornikov o tretjem, prilastkovem delu, s čimer že jasno povemo, da prilastek ni stavčni člen v ožjem pomenu besede. Saj prilastek prav nič ne pojasnjuje povedka, torej jedra misli v stavku, marveč le osebkovo besedo, predmet in prislovna določila. Da pa je povedkovo določilo le del stavčnega člena, spet sledi iz našega razlaganja, da v tem primeru obstoji povedek iz »jedra« in povedkovega določila — *je lep, je pesnik* itd.

Če na kratko povzamem svoje misli, bi dejal, da ima Misja prav, če stavek *kdor dela* predvsem analizira kot osebkov odvisnik. Saj odnosnica je ali je pa ni, kakor smo videli iz živega govora in iz pismenega jezika. Če pa odnosnica je ali če jo samo v mislih dodamo, nismo misli same po mojem mnenju prav nič razširili ali celo spremenili. Sedaj pač govorimo z odnosnico, sedaj brez nje. Obenem pa priznam, da je treba moji oznaki »smiselno« in »oblikovno« zamenjati na tistem mestu, na katerem sem dejal, da določamo na osnovi oblikovne analize odvisnik »kdor brata izda« za osebkov odvisnik, smiselno pa naj bi bilo to prilastkov odvisnik.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V tej rubriki smo že v štev. 1—2 letošnjega Jezika in slovstva začeli objavljati stališča pravorečne komisije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti do vprašanj, ki se pojavljajo v zvezi z izdelavo velikega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Sedaj s tem nadaljujemo, radovedni, kakšen bo odmev slovenske in tuje javnosti, še posebej jezikoslovcev. Uredništvo JIS bo odzive bodisi na celotne predloge bodisi na posameznosti iz njih rado objavilo na istem mestu.

NAGLASNI IN OBLIKOSLOVNI TIPI V AKADEMIJSKEM SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA¹

V skladu z razpravo *Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika*² so osnova naslednjih preglednic štirje naglasni tipi: nepremični, premični, končniški in mešani. Naglasno mesto je pri prvem tipu zmeraj na istem zlogu (štetem od začetka besede), npr. *korák -a*; pri drugem je pomaknjeno za en zlog proti začetku besede samo pred ničto končnico, npr. *pôtok potôka*; pri tretjem je naglas na končnici (tj. na sklonilu ali osebilu), samo pri končnici *-o*, in tu in tam tudi pri dvozložni končnici, na zadnjem zlogu osnove, npr. *stebèr stebrà stèbroma*; pri četrtem je naglas bodisi na osnovi bodisi na končnici, npr. *sín sinú sínu*). (Redke posebnosti zunaj teh štirih tipov, npr. *vogál vóгла* pri sam. m. spola, v preglednici niso zajete.)

Pri glagolu gre v bistvu za dva naglasna tipa: nepremičnega (*délati -am*) in premičnega (*nosíti nósim*). Končniški (*grèm gremò, šél šlà -ò*) in mešani (*bíl bilà biló*) sta ohranjena le v reliktih. Glede na izrazito oblikoslovno podobò glagola pa je nepremični naglasni tip razdeljen v dve skupini: v I. so glagoli, ki nimajo naglasa hkrati neposredno pred *-ti (-či)* in pred sedanjiškim *-m*: *délati -am A, bráti bêrem B, povédati povém C*, v II pa tisti, ki imajo naglas neposredno pred *-ti* in *-m* (*končáti -am*). V III tipu so glagoli, ki imajo naglas na različnih zlogih ali že v nedoločniku (*pisati/pisáti píšem*) v nedoločniku in sedanjiku (*trepetáti -éčem*).³ (Boljša razdelitev bi bila v dva glavna tipa, premičnega in nepremičnega; pri taki razdelitvi bi sedanji tip II postal IČ, tip III pa II).

Ožji tipi so v preglednicah označeni z arabskimi števkami, podtipi so zapisani pod njimi do naslednje arabske številke. Podtipi se ločijo od tipov bodisi v osnovi bodisi v končnici, in sicer po kvantiteti in kvaliteti naglašene samoglasnika ali sploh po glasovju, večkrat tudi po premenjenem naglasnem mestu v posamezni obliki. Pri podtipih se v preglednicah navajajo najprej premene v osnovi, nato v končnicah, kolikor le gre.

O uvrstitvi besede v kakršenkoli tip ali podtip odloča pri samostalnikih kateregakoli spola⁴ zapis im. in rod. ednine (pri množinskih samostalnikih seveda množine), pri pridevnikih zapis oblik za im. ed. vseh treh spolov, pri gla-

¹ Ta predlog je obravnavala in potrdila posebna komisija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Njeni člani so: A. Bajec, T. Logar (občasno), J. Rigler, S. Suhadolnik, F. Tomšič, J. Toporišič (poročevalec o tej zadevi).

² JIS 1965, 56–79.

³ Na predlog članov komisije sem svoj prvoni predlog glagolskih naglasnih tipov, ki se opira na razpravo *Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika* (JIS 1957/58) in upošteva vse glagolske oblike z neavtomatiziranim naglasnim mestom, preuredil tako, da za prvo orientacijo pri iskanju naglasnega in oblikovnega vzorca v preglednici služita nedoločnik in sedanjik, ki sta zapisana v glavi slovarja. Tako so nastali tipi I, II in III. Zaradi lažjega zapisovanja intonacije je na Riglerjev predlog tip I razdeljen na A, B in C.

⁴ Pomožno grafično členitev samostalniških tipov po spolih je predlagal S. Suhadolnik.

golu zapis nedoločnika in sedanjika, kar vse je v preglednicah tiskano krepko, v slovarju pa se tiska v glavi gesla. Če podtip na podlagi teh podatkov ni razviden, se razločevalni podatek v preglednicah piše razprto, v slovarju pa navaja v zaglavju gesla. Razprto tiskane oblike iz preglednic so variante oblik iz tipa, če imajo (v slovarju) kvalifikatorje *in, ali, tudi* (prosta, alternativna, manj vredna varianta); če takega kvalifikatorja nimajo, so edine dopustne.

Samostalnik, pridevnik in glagol imajo samostojne preglednice. Kar je v oklepaju, ni razločevalno za podtip, temveč odloča o uvrstitvi besede v podtip.

SAMOSTALNIK

I. NEPREMIČNI TIP

- Ž. sp.: 1. **lípa** -e rod. mn. -*ø*; **víle víl**
(*òvca -e*) *o v á c*
stèza (-e)
2. **povést** -i, or. ed. -*jo*; **bínkošti** -i
nít (*nítí*)
3. **mísel** -sli, or. ed. -*ijo*; **jásli** -i
dèber (-bri)
4. **podražítev** -tve, or. ed. -*ijo*
máti -tere -*jo*
5. **dežúrna** -e rod. mn. -*ih* /stárši -ev
- M. sp.: 6. **korák** -a, mest. ed. -u, im. mn. -i, rod. mn. -ov, mest. mn. -ih, or. mn. -i;
otrók (*otróka*) *otróci otrók otrócih otróki*
kmèt (*kméta*) -je
vòl (*vóla*) /žépu/ -éh -mí
gròb (*gróba*) -óvi
(stèber) -bra
(kolár) -rja
(komité) -éja
(fantè) -éta
finále (-a)
sínko (-a)
slúga (-a)
7. **dežúrni** -ega
- S. sp.: 8. **mésto** -a, im. mn. -a
(òkno -a) *ó k n a*
drevó -ésa
ojé (-ésa)
žrebè -éta
jágnje (-eta)
víme -ena
9. **bòžje** -ega

II. PREMIČNI TIP

- Ž. sp.: 1. **zíbel** -éli
- M. sp.: 2. **rázred** -éda, im. mn. -i
(sòsed -éda) -je
- S. sp.: 3. **ráme** -éna
(tèle) -éta

III. KONČNIŠKI TIP

- Ž. sp.: 1. **stezà** -è, rod. mn. -á in *stèz*; **nečkè** **nečák** in **nèčk**
(*pečkà -è*) *p e č á k*
2. **debèr** -bri, or. ed. -*ijo* in -*ijó*

M. sp.: 3. **stebèr -brà**, rod. mn. -òv in óv, mest. mn. -ih, daj. in. or. dv. *stèbroma*
 -éh
 (pès psà) psòma
 (dèž) dežjà

S. sp.: 4. **dnò -à**, rod. mn. -òv in -óv, mest. mn. -éh, or. mn. -émi, daj. or. dv. -òma;
 (tlò -à) tál tí
 (sencè -à) sènc in senèc sèncema
 /drvà drf, or. drvmí

IV. MEŠANI TIP

Ž. sp.: 1. **vòda -é -i -ó -i -ó; -é -á -àm -é -àh -ámi; -i/-é mn. -áma**
 (nòga -é) nóg

2. **stvár -í -i stvár -i -jó; -í -í -ém -í -éh -mí; -í mn. -éma**
 kàd (kadí)
 (nòč -í) nòči nòči

M. sp.: 3. **grád -ú**, daj. in mest. ed. *grádu*, mn. -óvi -óv -óvom -óve -óvih -óvi, dv. -óva
 (móst -ú) móstu
 (bóg) -á daj. stil. bogú rogá
 (róg -á) rógá
 (lás -ú) -jé -ø -ém -é -éh -mí, lása

S. sp.: 4. **srcé -á**, daj. in mest. ed. *srcu*, or. ed. -em, im. mn. *sřca*
 (srebró -á) srèbru
 (gorjé -á) -ém
 (morjé -á) stil. morjá

Kako se tipi sklanjajo v celoti, tj. kakšne so sklonske oblike za vsa števila, uči slovnica (prim. *Slovenski knjižni jezik I* ali *Slovenska slovnica*). Tam so obravnavane tudi redne premene osnove (*dekla — dekel, ladja — ladij*) in končnic (*mesto — lice, tož./im — tož./rod. itd.*).

PRIDEVNIK

I. NEPREMIČNI TIP

1. ljubeznív -a -o	prisł. -o, prim.	-e jš i,	prim. prisł. -eje/-ejše
(míl -a -o)		-é jš i,	-éje/-éjše
(splóšen) -šna (-o)			
temèn temna -o/-ó	-o/-ó	-é jš i	-éje/-éjše
bogàt (-áta -o)		-é jš i	-éje/-éjše
(visòk -òka -o)		v í š j i	v í š e /v í š j e
slovénski (-a -o)	-o/-i	-----	-----

II. PREMIČNI TIP

1. **dèbel -éla -o, prisł. -o, prim. -é jš i, prim. prisł. -éje/-éjše**
 (vèlik -lka -o) v è č j i véče/véče

III. KONČNIŠKI TIP

1. **temèn -mnà -ò, prisł. -ó, prim. -é jš i, prim. prisł. -éje/-éjše**

IV. MEŠANI TIP

1. húd -a -o/ó,	prisł. -ó,	prim. h ú j š i,	prim. prisł. h ú j e /h ú j š e
stàr (stàra -o/ó),	-o/-ó	-é jš i,	-éje/-éjše
(težak) težka -o/ó,	-ó/-o	t é ž j i,	t é ž e /t é ž j e
(grenák grènka -o/ó)	-ó/-o	-é jš i,	-éje/-éjše
temèn (-mna -o/ó)	-ó/-o	-é jš i,	-éje/-éjše

Vse v preglednici navedene sklonske oblike — tudi določna za m. spol ed. — se po mestu naglasa ter kvantiteti in kvaliteti naglašene samoglasnika in [ər] ravna po obliki za im. ed. ž. spola. Pri primerniku se vse oblike ravna po edini zapisani. Vse oblike, ki se ne dajo razbrati iz preglednice, so zapisane v geslu.

Pridevniki na *-ski*, *-ški* in *-čki* imajo stilsko zaznamovano prislovno obliko napravljeno z obrazilom *-i* (*slovenski*).

V končniškem naglasnem tipu imajo dvozložne končnice naglašen zadnji zlog končnice (*temnegâ*). Stilsko zaznamovane so v osnovniku vse razen ime-novalnika (in enakega mu tožilnika) ed. oblike za moški spol.

V mešanem naglasnem tipu končnica *-ó* v im. ed. s. spola kaže na enako naglasno mesto in kvantiteto in kvaliteto naglašene samoglasnika še v im. in tož. mn. in dv. oblik vseh treh spolov ter v tož. ed. oblik ž. in s. spola. Inačica *-ó* je stilsko neznamovana le v povedkovi rabi (*je čistó*), zaznamovana pa v prilastkovni (*čistó srcé*). Samo tip *-o* se rabi pri določni obliki. Tip *têmen* je — prav kakor *temèn* — stilsko nevtralen, le prislovna oblika *têmno* je rahlo stilsko zaznamovana. Naglas *težák* je prosta varianta naglasa *têžek*.

GLAGOL

V okviru posameznih glavnih tipov I A B C, II in III so tipi, označeni z arabskimi številkami, določeni na podlagi glasovnih značilnosti končajev, tj. iztekov nedoločnika (in sedanjika): najprej so glagoli na *-ati*, nato na *-iti*, potem *-eti* ali kako drugače (*delati*, *dvigniti*, *sedeti*, *pasti*). V vrsti IB4 in IB5 je ta posebnost, da pred *-ti* lahko ali sploh ni samoglasnika (*pasti*) ali pa je namesto *-ti* končaj *-či* (*striči*). — Pri tipu IB odloča o pripadnosti k posameznemu tipu tudi kvaliteta naglašene *o* ali *e*: *kláti* — *kóljem* (4), *bráti* — *bêrem* (1), *plêsti* — *plêtem* (5). — V tip IB2 gredo tudi glagoli na *-úti* *-újem* (*čúti*) in *-éti* — *-éjem* ali *-ôjem* (*déti*, *péti*).

Oblike sedanjika so — kolikor je glede na nedoločnik mogoče — razvrščene po zaporedju *-am* *-im* *-em* *-jem*. (Oblike so na *-jem*, če je pred njimi samoglasnik (*bijem*), če pa soglasnik (*žánjem*), jih je pojmovati kot oblike na *-em*.)

I. NAGLAS NA ISTEM ZLOGU, NE HKRATI NEPOSREDNO PRED *-ti* IN *-m*

A NAGLAS NI NEPOSREDNO PRED *-ti* IN *-m*

1. <i>délati -am</i> (<i>blískati -am</i>) (<i>glédati -am</i>)	<i>-ajo -ajte</i> <i>gl è j / gl é j -te</i>	<i>-ala -al</i> <i>-á la</i>	<i>rézal-an -ana -anje -at</i>
2. (<i>slišati -im</i>)	<i>-ijo -i -ite</i>	<i>-al -ala -an -ana -anje -at</i>	
3. <i>rézati réžem</i> (<i>básati bášem</i>) (<i>brísati bríšem</i>)	<i>-ejo -i -ite</i> <i>bas á j te</i>	<i>[p- -ala -an -ana -anje -at</i> <i>br í s á la</i>	
4. <i>péstovati -ujem -ujejo -uj</i>	<i>-ujte</i>	<i>-oval -ovala-ovan -ovana -ovanje -oval</i>	
5. <i>páčiti -im</i> (<i>búljiti -im</i>)	<i>-ijo -i -ite</i>	<i>-il -ila * -en * -ena * -enje -it</i> <i>-í la</i>	

* Izglasje podstave se premenjuje po jotaciji; tako tudi niže.

6. dvígniti -em	-ejo	-i	-ite	-il	-ila	-jen	-jena	-jenje	-it
7. vídeti -im	-ijo	-i	-ite	-el	-ela	-en	-ena	-enje	-et

B NAGLAS NEPOSREDNO PRED *-ti*, NE PA PRED *m*⁵

1. bráti bêm	-ejol-ó	bêri	-íte	brál	-ála	-án	-ána	-ánje	-át
2. bíti bíjem (píti pijem)	-jejo	-j	-jte	bíl píl	bíla	-t	-ta	-tje	-t
3. déti dénem (postáti -nem)	-ejo	dêni	-íte	dèl/dél postál	déla	-t	-ta	-tje	-t
4. krásti krádem	-ejo	-i	-ite	-el	-la	-en	-ena	-enje	krást
(trésti trésem)	-ó		-íte	stil. král	krála				
(stríči strížem)	strízi		strigel	strižen				stríč	
(žéti žánjem)	vzêmi		žèl/žél	žéla	-t	-ta	-tje	-t	
(vzéti vzámem)	vzêmi		-íte	vzél	-t	-ta	-tje	-t	
5. plêsti plêtem	-ejol-ó	plêti	-íte	plêtel pléteľ	-tla	pletèn	-êna	-ênje	plèst
(pêči pêčem)	pekó	pêci		stil. plèl	plêla				pèč
				pékel	pečèn				

C NAGLAS NE NEPOSREDNO PRED *-ti* IN NEPOSREDNO PRED *m*

1. povédati povém	-éjo/-edó	-èj/-éj	-éjte	-édal	-ala	-an	-ana	-anje	-at
2. védeti vém	-éjo/-edó	védi	-ite	-édel	-ela	-en	-ena	-enje	-et

II. NAGLAS NA ISTEM ZLOGU NEPOSREDNO PRED *-ti* IN *-m*⁵

1. ravnáti -ám (kopáti -ám) (dáti dám)	-ájo	-áj	-ájte	-ál	-ála	-án	-ána	-ánje	-át
	dadó		kôpal	dál				kôpat	
2. držáti -ím (ležáti -ím) (státi stojím) (spáti spím) (díšáti -ím)	-ijo/-é	dřízi	-íte	dřížal	-ála	-án	-ána	-ánje	dížat
		lêž		lêžal				lêžat	
		stó	-te	stál				stát	
		spí		spál				spát	
				díšan		-ana			
3. žgáti žgêm (tkáti tkêm)	-èjo/-ó	-i	-íte	-ál	-ála	-án	-ána	-ánje	-át
				tkàl				-àt	
4. dušáti -ím (množíti -ím) (dežíti -ím)	-ijo/-é	dúši	-íte	-íl	-íla	-èn	-êna	-ênje	-it
		množí		pomnožil					
		dež							
5. vrtéti -ím (želéti -ím) (bedéti -ím)	-ijo/-é	vrtí	-íte	-èl/-él	-éla	-èn	-êna	-ênje	-ét
		žéli		žêlel				žêlet	
		bed							
6. stréti -êm (začéti začném) (dospéti dospém)	-èjo/-ó	-i	-íte	střl	-la	-t	-ta	-tje	strét
				začél	-la	-t	-ta	-tje	-t
				-èl/-él	-la	-t	-ta	-tje	-t
7. déti dém (jéstí jém)	-éjo	dèj/déj	-te	dèl/dél	-la	-t	-ta	-tje	-t
	jedó			jédel	-dla	jéden	-ena	-enje	jést
		stil.		jèl	jéla				
8. cvèsti cvetêm	-èjo/-ó	-i	-íte	-èl	-là	-èn	-êna	-ênje	cvèst
		stil.		cvèl	cvelà				

⁵ Ta skupina ni dokončno sprejeta.

III. NAGLAS V SAMEM NEDOL. ALI NED. IN SED. NA RAZNIH ZLOGIJIH

1. **zidati/zidáti zídám** -ajo -aj -ajte/-ájte zidal -ála -an -ana -anjel/ánje -at
-ála
2. **vézati/vezáti véžem** -ejo -i -ite vézal -ála vézan -ana -anjel-ánje -at
-íte -ála
(**bljúvati/bljuváti bljújem** b l j ú j -újte)
3. **služiti/slúžiti -im** -ijo -i -itel-ite služil -ila *slúžen*-ena *-enje -it
(**blódi/blódi -im**) b l ô d i b l o d í t e b l ô d í l b l ô d í t
4. **dahníti/dáhniti -em** -ejo -i -ite/-íte dáhnil -ila dáhnjen -jena -jenje -it
5. **trepetáti trepéčem** -ejo -i -ite trepetal -ála -án -ána -ánje -át
(**peljáti péljem** p ê l j i -íte p ê l j a l p ê l j a t
(**oráti órjem**) o r á l o r á t
(**sejáti séjem**) s è j / s é j -te s e j á l s e j á t
7. **razuméti razúmem** -ejo razúmi-ite -el -éla -ljen -ljena -ét
6. **kupováti kupújem** -újejo -új -újte -ovál -ovála -ován -ována -ovánje -ovát
(**kováti kújem**) k o v á l k o v á t
8. **točíti tóčim** -ijo tóči -ite tóčil -ila *tóčen *-ena *-enje tóčit
9. **kreníti krénem** -ejo kréni -íte krénil -ila krénjen -jena -jenje krénit

Kako se najde glagolski tip, če imam nedoločnik in sedanjik, naj ponazorim z glagoli *rěči* — *rěčem*, *zavrěti* — *zavrěm*, *sezúti* — *sezújem*, *snováti* — *snújem*, *pokósiti* — *pokósím*, *pisati* tudi *pisáti* — *pišem*, *vozíti* — *vózim*.

Rěči rěčem: nepremični glavni tip (I ali II), naglas neposredno pred *-či*, ne pa pred *-m* (torej IB), naglašena samoglasnika široka (torej 5), ker na *-či*, njegov podtip (*pěči*); skupaj: IB5 *pěči*.

Zavrěti -ěm: nepremični glavni tip (I ali II), naglas neposredno pred *-ti* in *-m* (torej II) končaj *-réti -ěm* (6); skupaj: II 6 *strěti*.

Sezúti -újem: nepremični glavni tip (I ali II), naglas neposredno pred *-ti*, ne pa pred *-m* (torej IB), sedanjik na *-jem* (torej 2); = IB2 *bíjem*.

Snováti — snújem: premični glavni tip (III), končaja *-ováti — -újem* (= 6); skupaj: III6; po podatku iz zaglavja (*snovál*) vem, da gre za podtip *kováti*.

Pokósiti -ím: nepremični glavni tip, (I ali II), naglas neposredno pred *-ti* in *-m* (torej II), končaj *-íti -ím* (3); skupaj II3 *dušíti*, pri čemer pa za oblike na *-en -ena in -enje* upoštevam premeno po jotaciji, torej *pokošen* itd.; v zaglavju gesla sem prebral obliki *pokósi* in *pokósil*, torej gre za podtip *množíti-pomnóžil*.

Pisati tudi pisáti pišem: premični glavni tip (III), dve obliki nedoločnika (= prvi del preglednice), končaja *-ati -em* (= 2); skupaj: III2.

Vozíti — vózim: premični glavni tip (III), ena oblika nedoločnika (= druga polovica preglednice), končaja *-íti -im* (= 8), z upoštevanjem jotacije pri oblikah na *-en -ena in -enje*; skupaj: III8.

Utemeljivte premikov nasproti doslejšnji knjižni normi bodo podane v naslednjih številkah Jezika in slovstva. Tako tudi besede z dvema naglasoma, ki pa jih uvrščamo v posamezne tipe na podlagi zadnjega naglasa.

Zapiski, ocene in poročila

JAKOB ŠOLAR — SEDEMDESETLETNIK

Konec aprila 1966 je dosegel sedemdeset let Jakob Šolar. Rodil se je 29. IV. 1896 na Rudnu v Selški dolini. Po dovršenem bogoslovju (1919) je študiral slovenščino in francoščino na ljubljanski filozofski fakulteti (1919—1922), v fonetiki, jezikoslovju in literarnih vedah pa se je specializiral v Parizu (1922—1924). Po diplomi je do aprila 1941, ko so ga Nemci pregnali, bil profesor na šentviški gimnaziji, nato do 1944, ko je moral v Dachau, na istem zavodu v Ljubljani. Po vojni je bil več let znanstveni in višji znanstveni sodelavec Inštituta za slovenski jezik pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Na slavističnem področju je bil ali je še dejaven: 1. kot organizator institucij, ki so naš pouk jezika in slovstva na nekdanji nižji gimnaziji dvignile na znatno višjo stopnjo; 2. kot soavtor jezikovnih priručnikov; 3. kot znanstveni delavec in organizator.

Glede prvega: v profesorskem društvu je sprožil ustanovitev odseka za šolske knjige in ga vodil do 1941; dal je pobudo za spisovanje dobrih učnih knjig; zamislil in uredil je leposlovno zbirko Cvetje iz domačih in tujih logov (20 + 2 zvezka), prednico povojnega Klasja in Kondorja; bil je eden izmed sestavljavcev novih čitank za nekdanjo nižjo gimnazijo.

Soavtor je naslednjih učbenikov: Breznikove *Slovenske slovnice* (3. in 4. izdaja, paragr. 1—6), *Slovenske slovnice III—IV* (1940), *Slovenske slovnice 1947* (in 1956 in 1964), *Slovenske jezikovne vadnice za nižje gimnazije* (I. del 1952). Ti priručniki pomenijo v marsičem (npr. posebno v glasoslovju) korak naprej od Breznikovih; je pa res, da je v njih zaradi velikega števila soavtorjev, znanstveno precej heterogenih, oškodovana potrebna enotnost pogledov in enaka zanesljivost podatkov in utemeljitev v posameznih slovničnih področjih. (To in ono je sploh boljše pri Brezniku.)

Šolarjev znanstveni jezikoslovni lik kaže širšemu občinstvu predvsem teoretično ozadje poglavij o slovenskem glasoslovju v *Slovenskih slovnica* in *Slovenskem pravopisu* 1962 (pa tudi 1950), znanstvenemu interesentu pa zlasti razprave in članki o slovenskem glasoslovju (deloma tudi zgodovinskem) in pravopisu. Primerno pozornost zasluži Šolarjevo recenzerstvo znanstvenih del (ocenjeval je F. Ramovša, F. Bezlaja, A. Bajca, v uvodu knjige *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov* tudi A. Breznika). Ob Breznikovih raziskavah jezika in stila naših časnikarjev in pripovednikov je razvil močno primerno stališče do vprašanja jezikovne čistosti. — Sicer je še poročal o marsikaterem jezikoslovnem delu.

Objavljal je v AslPh, ČJKZ, S, Cvetju, SR, SJ, JiS. (Kot sem obveščen, izide bibliografija njegovih del v Glasniku Mohorjeve družbe).

Jakob Šolar je eden izmed ustanoviteljev Slavističnega društva (ki ima tudi status znanstvene institucije), ves čas je bil v uredništvu njegovega predvojnega glasila (*Slovenski jezik*, 1938—1941). F. Ramovš je cenil Šolarjevo delo v Inštitutu za slovenski jezik (leksikografsko, načrt opisne slovnice, delo za fonetiko).

Posebno v poljudnoznanstvenih spisih in kritikah, pa tudi v znanstveni izdaji Detelovega zbranega dela, Jakob Šolar uveljavlja tudi svoje literarnoestetske nazore.

Prevajal je iz francoščine.

Ob sedemdesetletnici mu kot še vedno najbolj živemu in jezikoslovno najnaprednejšemu med najstarejšimi učenci F. Ramovša in A. Breznika želimo, da bi še dolgo razmišljal in pisal o slovenski besedi, naj bo z jezikoslovnega ali literarnega stališča.

J. Toporišič

(Nekaj odgovora njegovim kritikom)

O tej, svoj čas baje težko pričakovani knjigi, sta izšli, kolikor je meni znano, dve oceni: Janeza Gradišnika, v »Naših razgledih« XIII, 1964, 24. okt., str. 398, in prof. Janka Jurančiča, v »Jeziku in slovstvu« X, 1965, št. 1, str. 26 sl. (O publicističnih poročilih, ki sta izšli npr. v »Delu« 3. VII. 1964 [F. Novšak] in v zagrebškem »Vjesniku« 15. VIII. 1964 [B. Žgajner], mi tukaj ni govoriti.)

Kritiki nikakor nista neugodni, nasprotno. Obe sta resni, oba ocenjevalca objektivna; oba sta razumela posebne težave, ki smo jih imeli pri sestavljanju tega slovarja, in mu priznavata marsikakšno vrlino in prednost. Tov. Gradišnik je celó mnenja, da bo naš slovar zaradi našega prizadevanja, da prodremo mnogim besedam do resničnega in natančnega smisla, »dragocen pripomoček sestavljavcem novega slovenskega besednjaka«. Bil bi res srečen, če bi jim vsaj v majhni meri prav prišel. Vsekakor skoraj nisem pričakoval, da bo kdo tako kmalu zaslutil me samo obilico truda, temveč tudi vrednost in rezultate akribije in neutešne želje po natančnosti — dveh lastnosti, ki sta dandanes na slabem glasu in se rádi enačita s pedantnostjo in dlakocepstvom, če ne še s čim bolj prezira vrednim.

Seveda imata kritika tudi svoje pomisleke, dvome in predloge za popravke. Z nekaterimi se brez oporekanja strinjam. O drugih bi se danes pomenil. — Na marsikatero pomanjkljivost našega slovarja smo sestavljavci sami opozorili v Predgovoru. S tem seveda pomanjkljivosti niso odpravljene, in naravno je, da jih kritiki omenjajo. Odveč bi bilo samó, če bi patetično »odkrivali«, kar smo mi že povedali. No, našima kritikoma se to ni primerilo, in naj jim bo hvala za to.

Glede éne glavnih hib, té namreč, da je hrvatski delež v besedišču premalo upoštevan, pravi prof. Jurančič: »Škoda da niso k sodelovanjb pritegnili še koga s področja južnega tipa knjižnega jezika!« S tem obžalovanjem popolnoma soglašam.

V zmoto pa bi lahko zavedli tile stavki, v isti alineji Jurančičeve ocene (str. 28): »Pisci se v *Predgovoru* opravičujejo, ker so gesla interpretirana samo v ekavskem narečju. Pri tem, kot kažejo praktični primeri, ne gre samo za izgovarjanje jata, temveč za besedišče kot celoto«. Mi se pa (na str. XXX—XXXI *Predgovora*) nismo opravičevali samó za to, da nismo dodali jekavskih oblik, temveč sami izrecno govorimo tudi o analogni pomanjkljivosti v srbskohrvatskem *besedišču* v našem slovarju in izražamo željo, da bi »prišla v bodoče do izraza« — v našem slovarju, kajpada — »besedna bogastva vseh kulturnih središč tega ozemlja«. Posebno neutemeljen pa je Jurančičev stavek, ki sledi onima dvema: »Besede, ki so udomačene samo v zahodnih krajih, so izločene (sic!) iz slovarja«. To bi se reklo, da smo specifično »zahodne« izraze hoté, načelno in sistematično izpuščali, če ne kar odstranili. Mogoče prof. Jurančič ni premislil intenzivnosti izraza »izločiti«. Na vsak način je trditev napačna. Sicer bi moral podrobnejši odgovor nanjo prepustiti svojima beograjskima kolegoma;¹ toda da ni nič takega, kakor obsega beseda »izločiti«, bilo v našem načelu in nameri, to z vsem poudarkom trdim. (Spominjam se mimogredé, da smo mnogokrat sprejeli izraze, ki jih *Nemačko-srbskohrvatski rečnik* Ristića in Kangrge posebej označuje s cirilsko črko X (tj. H) kot besede, ki specifično pripadajo hrvatskemu ozemlju.)

Če se za trenutek vrnemo k Gradišnikovi kritiki, bi se dotaknil nekaj posameznosti. Nič nimam proti temu, da se *malo moder* prevede z *ne naročito mudar*; zato pa *nikako mudar* še ni napačno. V slovarju, v geslu *mali*, kjer obravnavamo tudi adverb *malo*, smo posebej razložili rabo tega adverba, kadar je sintaktično nenaglašen in kadar je naglašen: v prvem položaju ima smisel srbohrvatskega *malo*, *nešto*, *donekle*; če pa je naglašen, lahko dobi dejansko negativni smisel: *vrlo malo* in celó *nikako*. Če naglasimo: »ta človek je malo *neváren*« — pri čemer glas zdrkne čez »malo« brez vsakega akcenta, bodiši ekspiratoričnega ali melodičnega, in hitro preide na naglašeno »nevaren« — velja, da je človek vsaj malo *neváren*, verjetno pa precéj *nevaren*, vsekakor resnično *nevaren*;

¹ Eden od njiju, Vido Latković, je v našo veliko žalost medtem že umrl.

če pa poudarimo, da je »*málo* neváren«, potem je to zelo blizu pravi nikalnici; iz intonacije, iz konteksta in situacije, bo razvidno, ali ne pomeni že kar: *uopšte nije opasan, nije nikako opasan*.

Glede *marsikakšen* je tov. Gradišnik v zmoti. Res je, da smo tudi mi napravili napako, ko nismo dodali, da se rabi *marsikakšen* pogosto v smislu *marsikateri*, toda prvotno in v bistvu je med njima ista — in zelo določna — razlika kakor med *kakšen* in *kateri*: drugi vprašuje po mestu, ki ga kdo ali kaj ima v skupini ali vrsti, zadeva pa celo substanco koga ali česa; medtem ko prvi, *kakšen*, vprašuje samo po kakovosti. Tudi danes *marsikakšen* in *marsikateri* nista v vsakem primeru sinonima in se ne dasta poljubno zamenjavati brez škode za natančnost — zlasti ne v pluralu. Na vprašanje: »Kakšne napake je delal?«, bo pravilni odgovor: »O, marsikakšne« (ne: »marsikaterne«), torej vendar: *svakojake (greške)* — kar G. graja. — Slovensko *mahati jo kam* smo prevedli z *brzo ići nekuda, žuriti*. Gradišnik meni, da smo slovensko frazo mi prvi tako opredelili, toda to pot nam prvenstvo ne pripada: že Pleteršnik ima zanjo *schnell gehen, eilen*. (Najbolje bi nemara bilo držati se Glonarja: *kreško, z mahajočimi rokami korakati*.)

Pri términih *majilnik, majilo* mislim, da gre za dvojen nesporazum, zakrivljen pravzaprav po SP 1962 — mi smo tokrat menda nedolžni. Gradišnik pravi: »za SP je majilnik kožarsko ali drvarsko orodje, majilo pa priprava«. Tega, da ima SP »kožarsko... orodje«, je po vsej priliki kriva nepazljivost ali pa tiskovna napaka: Pleteršnik pravi za *majilnik*: »orodje, s katerim košarji (!) majijo zeleno vrbje«. (S *kožo* ima glagol *majiti* opraviti menda samo toliko, kolikor se — po Pleteršniku — pravi: »koža (npr. na roki) se maji« *die Haut schelst sich*). Ker pomeni *majilo* (gl. Pleteršnika) *das Schälleisen*, smo si dovolili izenačiti *majilnik* in *majilo*. SP 1962 se pa pri drugem zadovolji z ohlapno razlago »priprava«, in ker žal uporablja isti tip črk, kurzivo, kdaj za resnični prevod (npr. »makrela — 'skuša', dalje *mahinacija, maksima*, itd.), kdaj za opisni prevod (npr. »mahorka — 'domać ruski tobak'), kdaj pa za ohlapno opozorilo (kakor npr. razno »*majilo — priprava*«), seveda lahko zavede v zмотo. (Da se pri »majilu« opozarja, da je to priprava, je prav, ker bi sicer kdo po pravici lahko mislil, da gre za *средство*, recimo kako tekočino. Zakaj pa se označuje »majilnik« za *orodje*, »majilo« (*Schälleisen*) pa za *pripravo*, ni jasno, in to ne olajšuje razumevanja.)

Mnoge Gradišnikove opombe so poučne in koristne. Večinoma se tičejo manj znanih in malo rabljenih besed ali pa izrazov iz strokovnih terminologij, ki so bile v teku zadnjih sto let pri nas zelo nestalne. Ker take besede niso bile zasidrane v živi današnji rabi, niti v moji osebni izkušnji, in niso budile v meni asociacij in določenih predstav, so mi zadajale najnehvaležnejše delo in jemale največ časa. Z veseljem bi jih bil izpustil, kakor so napravili drugi, modri, sestavljavci slovensko-tujejezičnih besednjakov. Toda mi smo imeli nalogo obseči inventar slovenskega pisanega jezika zadnjih 130 let in smo in *dubiis* rajši sprejeli kako besedo preveč kot premalo. Bilo bi mi všeč, če bi Gradišnikovi naravni dvomi in moje prizadevno, dasi gotovo ne vselej uspešno, vrtanje mogli kaj pomagati našim naslednikom.

Ali se smem dotakniti še ene, sicer zelo blage opombe Gradišnikove? »Tu pa tam je razlaga v Š morda le prenatanačna, recimo za *magistrale* ali *mohorka*«. Za *magistrale* smo dali tri vrstice razlage, ker pri Hrvatih in Srbih sonetni venec tudi šolanim ljudem ni tako splošno domač pojem, kakor je — zaradi Prešerna — Slovencem. Za *mohorko* pa dajemo v nonpareju naslednje pojasnilo: »vrsta jabolka (koje srazevaju sredinom jula)«. Dostavek, da zori to jabolko sredi julija (o sv. Mohorju), ima seveda ta smisel, da lahko koga, recimo prevajalca, navede, da poišče v lastnem besedišču ustrezni srbski ali hrvatski izraz, ki ga mi nismo vedeli.

— — — — —

Prehajaje na kritiko prof. Jurančiča, priznam, da imam vtis, kot da ni imel pred očmi nekaterih temeljnih kriterijev, po katerih smo besede sprejemali v svoj slovar. Predvsem že omenjeno — in v Predgovoru podčrtano — načelo, da upoštevamo inventar knjižne slovenščine »od Prešerna dalje«. Tó, ne pa namen »zajeti kar največ«, je povzročilo, da smo sprejeli toliko »arhaizmov, lokalizmov, provincializmov in barbarizmov«, ne samo kadar take besede »v jeziku le niso čisto mrtve«, temveč tudi kadar danes sò mrtve, če smo le vedeli ali upravičeno domnevali, da jih je slovenska književnost raznih vrst zadnjih sto in nekaj let rabila. Če bi se bil recenzent tega spomnil, se ne bi čudil, da smo pripustili ne samo Cigaletovo *težkomiselje*, marveč tudi kroatizme kakor *daleko, protivnik* in pod., ki jih je bilo še ne tako davno dosti najti pri nas. (In ker smo jih sprejeli, smo jih tudi prevedli, da bi slovenski uporabniki slovarja ne bili v negotovosti, kako se glasé ustrezni srbski in hrvatski izrazi. Saj dosledno dajemo srbsko-

hrvatske izraze tudi pri besedah (južno)slovanskega porekla, kjer se oba jezika popolnoma ujemata; prim. str. XXXI Predgovora.)

Drugo naše načelo, ki ga je kritik menda spregledal, se tiče tujk. Nikakor nismo uvrstili »najpogostejših mednarodnih tujk«, nasprotno: večino smo jih izpustili; v Predgovoru pojasnjujemo (str. XXXI): »Načelno nismo sprejeli v slovensko besedišče tistih, ki so ne-Slovenec kot tujke spoznavne tudi v slovenski obleki ...; in to je velika večina. Sprejeli smo samo tiste, pri katerih se je razvil v slovenski rabi specifičen pomenški odtenek, posebna frazeološka zveza, ali posebna, Srbom in Hrvatom ne po sebi jasna fonetična oblika. Nismo torej sprejeli ... *radirati*, ki ga tudi oni [t. j. Srbi in Hrvati] imajo, pač pa *radirka* in *radiranka*, ker imajo oni za te pojme druge izraze«. Besedo *polir* smo torej uvrstili, ker se v vzhodnih predelih srhrv. ozemlja ne rabi, v zahodnih pa prvenstveno v obliki *palir*. (*Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik* Deanovića in Jerneja napotuje pri besedi *polir* na *palir*, obe pa označuje (kot regionalni.). In ker smo besedo sprejeli, smo jo tudi prevedli — iz istega razloga, ki smo ga tu gori pojasnili. (Mimogredé: tudi Deanovič-Jernež očitno sodita, da je umestno tujko *palir* razložiti, preden jo prevedeta na italijanski, in v ta namen postavljata obnjo hrvatski izraz *gradjevinski poslovodja*. Prav tako Ristič nemško izposojenko *Polier* najprej prevede z *nadzornik radnika*, nato pa doda *palir*. Kazno je, da mnogo leksikografov misli tako kakor jaz o umestnosti in potrebi, da se tujke razložijo. Ne velja nazor, da si mnogo razlag in prevodov lahko prihranimo, češ da jih uporabniki slovarjev tako in tako razumejo.) — Analogno načelo kot pri tujkah sploh nas je vodilo tudi pri tem, da nismo pri nas uvrstili npr. besede *herderjevstvo*, ki ga prof. J. pogaša, ki pa je je Srbom in Hrvatom v podobni obliki znano; pač pa stoji pri nas pridevnik *parmovski* (od imena Viكتور Parma), ker smo pač sodili, da ime skladataelja Parme Srbom in Hrvatom ni dovolj domače.

Za nekatera opozorila smo prof. Jurančiču hvaležni in jih bomo upoštevali, večine pa ne bomo mogli. Njegovo poznanje nekaterih štajerskih narečij je brez dvoma zanesljivo, toda mi ne dajemo regionalizmov kot regionalizme, marveč samo, kolikor so bili v že omenjeni dobi daljši ali krajši čas v literarni rabi. Glede *razgona* ima prav, da ne pomeni *brazda izmedju leja*; toda pomen *putanja izmedju njiva* bo najbrže ostal: ne samo da daje Pleteršnik (med drugim) *der Feldweg zwischen zwei Äckern*, tudi jaz sám vem, da se po razoru lahko in pogosto izhodi steza. Prav ima prof. J., da bi bilo dobro za slov. *trpežen* dodati srhrv. *durašan*, *trajašan*, mima pa prav, ko meni, da tega odtenka ne vsebujeta tudi srhrv. pridevnika *izdržljiv* in *trajan*: ne samo, da se tu, mislim, na znanje mojih beograjskih kolegov lahko zanesemo, temveč nas tudi krijeta oba dela Rističevega slovarja: nemško-srhrv. del ima za *dauerhaft* pred *trajašan* in *durašan* tudi *trajan*, a za *haltbar* tudi *izdržljiv*, in sicer ravno v kombinaciji *haltbarer Stoff = jako (ili izdržljivo) sukno (ili lice)*; a v srhrv.-nem. delu za *trajan* na prvem mestu *dauerhaft*; *trajno odelo = dauerhafter Anzug*; in za *izdržljiv* na prvem mestu *haltbar*; *izdržljive boje = haltbare Farben*. Naše »danjčica« je seveda napaka. In grozno je, da stoji v našem slovarju: »*moževi starši = tast i tašta, punac i punica, ženini starši = svekar i svekrva*«. Kako se je moglo to zgoditi, mi je res nerazumljivo: brali smo, po večkrat, korekturne stolpce ne samo jaz, temveč pred menoj beograjska korektorka (ki dobro razume slovensko) in za menoj beograjska kolega, ki seveda tudi vesta, kaj so moževi in ženini starši. Upam vsaj, da nihče ne bo podvomil, da gre za čist lapsus calami. (Če je treba, dodam zase še en dokaz, dasi je anekdotične narave: deset let je v moji hiši z nami živela moja snaha Beograjčanka, in mnogokrat smo se šalili o tem, kako bi morala midva, moja žena in jaz, kot svekrva in svekar — po tradiciji patriarhalne družinske zadruge — biti strah snahi.)

Radi bomo ob slovenski frazi *dobra sta si dodali še tisto*, kar svetuje prof. J.: *oni (njih dvojica, njih dvoje) se paze, vole* — kvečjemu bomo zaradi običajnega odtenka glagola *paziti se* izpustili *njih dvojica*. Za svojo razlago besede *mojškra* si pa, mislim, nimamo veliko očitati. Arhaični pomen smo povzeli, če se ne motim, po Glonarju: *strež-*

nica plemenite gospe; ker smo našli za nem. *Kammerjungfer* v srbohrvaščini samo *sobarica*, a za franc. *camériste*, ki ustreza našemu *spletična*, v slovenščini *dvorna sobarica* poleg *spletična* (Pretnar-Kotnik, *Francosko-slovenski slovar*, s. v. *camériste*), se nam naš prevod: »1. (arh.) *sobarica* (u plemičkom dvorcu); 2. v. *šivilja*« — ne zdi zgrehen, čeprav tudi ni bogve kako lep. Prof. J. pa bi nam zelo ustregel, če nam pove dober srhrv. sinonim za (srhrv.) *sobarica*. — Da adjektiv *hoden* ogromni večini Slovencev, kolikor jim je sploh domač, pomeni *grub*, *prost*, kakor stoji pri nas, ni dvoma; cf. npr. Glonar (s. v.): *vsakdanji, delavniški, preprost; hodno platno (v nasprotju s pražnjim)*. Da bi bila *hodna obleka* zmeraj iz lanu? In kaj meni prof. J. k Pleteršnikovi etimologiji: »prim. nem. Hede = Werg von Flachs und Hanf (podčrtal S. Š.), hedene Leinwand«? Po njej bi sodili, da je v tej tkanini primešana konoplja, da torej *hoden* ravno ni kar enako *lanen*, kakor trdi Jurančič.

Zgoraj omenjena misel, da je kritik pozabljal, da nam je bila naloga in namen zajeti knjižni jezik tudi prejšnjega stoletja, se nam večkrat vsiljuje. Vsi vemo in se strinjamo, da *pohabiti danes* pomeni predvsem *osakatiti*, in *postrežnica danes* skoraj samo tisto, kar je nem. *Bedienerin*. Toda da so bili pred sto in tudi manj leti to vedno edini pomeni teh besed? Ne bom se skliceval samo na Pleteršnika, ki z različni primeri daje nam prav (npr. *želodec pohabiti*); navedel bom samo še Tavčarja, V *Zali* (Zbrani spisi IV, Ljubljana 1926), str. 380: »... in padel je z debela. *Pohabil* se je do *smrti*, in hiša je izgubila gospodarja«; tukaj bo pač boljše prevesti *Povredio se*... kot *Osakatitio se*... In *postrežnica!* Prof. J. bo nemara začuden, če mu citiram iz Finžgarja (Zbrani spisi III, 142): »Postrežnica Marjeta je mavljala kos piškota *pri postelji bolnice*«; in iz B. Magajne (*Odmev korakov*, 1953, 110): »... se je zaljubil v eno izmed *postrežnic*« (govori se o *bolnišnici* na Snežniku). Ali je torej umestno reči taklo kategorično: »ni pa *strežnica kod bolesnika*«?¹

O umestnosti ali potrebnosti kvalifikacije besed po njihovi rabi in o načinih klasifikacije (z označbami kot »knjižno« ali *pod.*, s *križcem* in *pod.*) smo lahko različnega mnenja. Neka mera subjektivnosti je pri vsakem teh načinov neogibna — ne samo pri križcih in zvezdicah, ki jih prof. J. preganja, temveč tudi pri tistem, ki ga on svetuje: »Najbolj kričeče primere bi bilo treba označiti kot knjižne«. Ali more biti izbira »najbolj kričečih« primerov brez subjektivnega elementa? (Da smo v označbah kot *familijarno*, *vulgarno*, *literarno*, *retko*, *zastarelo*, *prezrivo*, *često* itd. dokaj bogati, v oceni mi omenjeno.) — Kritiki pravi, da je tistih 18 izposojenk, ki jih navaja iz našega slovarja — od *tajgelj* prek *gmajna* in *mežnar* do *šramel* (pa še »itd.«), »zelo nedosledno kvalificirano (s križcem, z zvezdico, brez znamenja)«. Kdor taklo trditev izreče, bi jo moral dokazati; če se mu zdi, da bi to bilo težko ali zamudno, bi bilo pravilnejše ne izreči je, vsaj ne tako pavšalno. Po mojem mnenju trditev tudi ne drži. Za zdaj bi samo omenil, da se naše kvalifikacije v citiranih primerih skoraj docela strinja z označbami v SP 1962; to me tem bolj pomirja, ker se pri svojem postopku nismo načelno držali *Slovenskega pravopisa* in ker so mnoge besede s kvalifikacijo bile pri nas že matinsijene, preden je SP izšel v drugi izdaji. Tudi da besed *pranger*, *štamperl* in *škamel* (!), ki bi jih J. rad postavil v vrsto z onimi osemnajstimi, nismo sprejeli, mi ni žal; tudi tu se ne sklicujem na SP — značilno pa je, da jih res tudi on nima.

»Vsem, ki pišejo slovensko, prizadeva predpona iz-/s- oz. z- v zloženih glagolih precej težav: *stegovati* — *iztegovati*, *stepati* — *iztepati*, *zleteti* — *izleteti*, *stikati*, *iztikati* itd. Tudi slovarju — nepotrebna metonimija! — »ni vedno jasno, ali je iz- ali s-«. Nisem eden tistih, ki bi se jim vse zdelo jasno in preprosto; raje malo povrtam pod najglajšo površino. Toda primeri, ki jih tukaj daje prof. J., so res preprosti in nezahtevni, in domišljam si, da bi jim bil kos. Res ni težko doseči jasnost glede tega, da kdo ali kaj »*zleti s strehe*« (z- = raz) ali »... v višave« (z- < vz-), »*izletiti*« pa »iz žlambora«; *iztepa* se prah iz obleke (ne pa jajce), *stega* se pa jajce (pa tudi prah z obleke); itd. Ne, jasnost se že dá z nekoliko logike doseči, vsaj v temeljnih potezah; toda čisto *preprosta* ta stvar

¹ Citat po gradivu za Slovar slovenskega knjižnega jezika SAZU.

ni, ker se je, kakor znano, zveza osnovnega glagola s prvotno predpono mnogokrat zameglila zaradi redukcije začetnih glasov v predponah *iz-*, *raz-*, *vz-* in ker so tako reducirane oblike sovpadle s predpono *z-* (*s-*), ki ima sama dvojni ali trojni smisel: separativni, blizu predpni *raz-*, kot nasprotje s partikulo *na-*, in sociativno-instrumentalni, ki lahko nato sekundarno navzame idejo rezultativnosti oziroma perfektivnosti (*tolči — stolči*, prim. lat. *facere — conficere*, nem. *hauen — zusammenhauen*, zlasti žargonsko: »alles/ zusammennessen« = *aufessen, snesti*). Dejstvo postopne redukcije je dandanes do te mere priznано, da so dvojnice uradno tolerirane (*izpregledati — spregledati* itd., itd.), razen tam seveda, kjer — pač sploh niso dvojnice, temveč homonimi, različnega izvora in pomena (*izpresti — spresti*).

Tukaj jasno videti ni tako težko, kljub zapletenosti. Pravzaprav tukaj problem sploh ni jasnost, temveč doslednost pri razvrščanju polnih in reduciranih oblik: vesten »slovamnik« želi uvrstiti obe obliki, ampak seveda ne ponavlja se pri razlagi, temveč določiti prvotno in od drugotne napotiti na prvotno. Tudi mi smo tako želeli — in smo zato dali razlago npr. pri besedah *izprememba*, *izpremeniti*, za *sprememba*, *spremeniti* smo pa napotili na *izprememba* itd. Verjetno pri tem nismo bili do kraja dosledni; toda to ni posebno tragično, ker so te dublete med seboj enakovredne po smislu in po »dovoljenosti«. Bili pa smo zelo pazljivi, in mislim da ne brez uspeha, tam, kjer se stvar pri zloženkah s temi predponami res zaplete. Vzrokov zapletanja je več; treba je paziti zlasti na téle: 1. lahko se kak glagol (s svojimi izpeljankami vred), prvotno enovit po izvoru, v zvezi z redukcijo predpone *razcepi* na dva ali več primerov, ker se polarizirajo v njih različni smiselni odtenki: tako nastaneta dva ali več diferenciranih glagolov (s svojimi družinami izpeljank) — kljub enotnemu izvoru: *izpovedati — spovedati, izpoved* (pred sodnijo) — *spoved* (v cerkvi); 2. v na videz enotnem glagolu — ki se prav zato navadno tudi obravnava v enem samem geslu — je v resnici navzočih več glagolov, ker izvira na videz enotna predpona *iz* več in različnih osnov. Vzemimo npr. *zlesti*, v katerem *z-* zajema kar štiri predpone: I. separativno *z-* (*s-*), ki je blizu pomenu *raz-*: *zlesti z drevesa*; II. *z-* < *vz-*: *zlesti na drevo*; III. *z-* < *iz-*: *zlesti iz luknje*; in IV: tisti *z-* (*-s*), ki je — verjetno iz prvotno sociativno-instrumentalnega pomena — postal izraz rezultativne perfektivnosti: *zlesti skozi ograjo*. Vsega tega nedolžni uporabnik ni treba da bi se tudi le malo zavedal; toda sestavljalcev slovarja mora to imeti pred očmi, zato da bo mogel natančno prevesti vse te pomene, pa tudi z grafičnimi sredstvi uporabnike opozoriti, da gre za velike razlike in faktično za različne, samo homonimne, glagole. Mi smo poskusili to podčrtati na ta način, da smo uporabili ne samo arabske številke (1., 2., ..., kakor v drugih geslih), marveč tudi rimske; prim. recimo še glagol *štikati*. V vsem tem nismo varčevali s prizadevnim preudarjanjem — toda dobili smo po prstih: da nam »ni vedno jasno, ali je *iz-* ali *s-*«. Če bi bil kritik, ki je očitno imel malo časa na voljo, nekatere stvari vendar še enkrat prebral, bi bil morda spoznal, da razlaga ni nejasna, pač pa morda ni in ne more biti enostavna, ker pač *predmet* ni enostaven: »die Tücke des Objekts«!

»V želji, da bi bil temeljit, je avtor uvrstil tudi nekaj gesel, ki se začno na *w*, *x* in *y*. To vprašanje spada v pravopis, ne pa v slovar«, sodi prof. J. Spet imam vtis — in skoraj upam, da je moj vtis pravilen —, da kritik ni tehtal svojih izrazov. Ali je temeljitost odvisna od želje? In ali prof. J. res misli, da sem moral svojo kakršnokoli že temeljitost dokazovati in podpreti s tem, da dodam še nekaj besed, ki se začenjajo z *w*, *x* ali *y*? Če sem kaj želel pri tem, je bilo samo to, da bi bil slovar — recimo — kompletan. V resnici pa nisem niti na to mislil, temveč — kam pa naj bi bil drugam postavil besedo *wagnerjanec*, če sem jo hotel slovarsko razložiti, kot pod črko *w*? In *x* in *y* se rabita v slovenščini (in v srbohrvaščini) tudi kot substantiva in imata svojo deklinacijo; kako da ne bi imela mesta v slovarju?

»Predlogi so pomemben činitelj v jeziku. Avtor je njihovo sintaktično vlogo pri predlogih *na*, *ob*, *po*, *pri* zelo podčrtal, pri drugih je bil krajši«. Res je, da sem predlogom — in podobno predponam in veznikom — posvetil precej truda: hotel sem dati obilen, pa tudi urejen inventar. Nesorazmerje — prof. J. pravi (na drugem mestu kritike) »disproporc« — med prvo in drugo »polovico« slovarja smo v Predgovoru omenili, obžalovali in pojasnili. Zanimivo pa je, da smo celo v prvem delu posvetili predlogom znatno več mesta kot npr. prof. Jurančič v svojem *Srbohrvatsko-slovenskem slovarju*, namreč predlogo *do* — mi 28 vrstic, on pa 14, predlogo *iz* mi 14, on pa 5.

Prof. J. pravi: »Z definicijo: *l* se izgovarja kot polvokal (str. XL) — ne morem biti zadovoljen«. Naš tekst se glasi nekoliko drugače: »[črka *l*] se na koncu besede in prav tako v notranjosti besede pred soglasniki (razen pred -j) izgovarja kot bilabialni *u* (polvokal)«. Ali je prof. Jurančiču to *definicija*? Meni ni; nobene ambicije nisem imel, da bi tukaj karkoli definiral. Dal sem preprosto opozorilo laičnemu uporabniku, kako se v slovenščini izgovarja *znak l* v določeni poziciji. Kot takemu opozorilu pa še vedno mislim, da temu tekstu ne bo kdove kaj očitati. A prof. J. nadaljuje: »Tudi ta« — očitno spet »definicija« — »mi ni všeč: »Po tej poti« — namreč po asimilaciji glede sonornosti — »pride celo do zvnečih konzontanov, ki jih sicer slovenščina ne pozna« (mišljen je konzontan *dž*, str. XLI)«. Jaz bi dames nemara formuliral takole: »... pride do zvnečega konsonanta, za katerega slovenščina nima posebnega znaka« — čeprav sem mnenja, da slovenščina afrikate [dž] v domačih besedah res ne pozna; *madžar* (kolikor sploh ni bolj ljudsko *mažár*) je prevzel glas [dž] iz tujine, enako kot *Mandžurija* in v bistvu ne mnogo drugače kot *jockey*, *jazz* in pod. Sicer pa je glavno, kar me tukaj moti, to, da sploh ni jasno, zakaj ta »definicija« kritiku ni všeč. Taka apodiktična sodba brez argumentacije ne omogoča diskusije.

Dolg je postal moj odgovor (in še sem to in ono preskočil), dolg ne zato, ker bi hotel imeti na vsak način prav, dasi sem seveda marsikje branil svoje stališče in svoja mnenja. Pisanje se mi je raztegnilo, ker sem hotel pri tej priliki osvetliti nekatere pstopke, ki se mi zde važni pri sestavljanju slovarja in — pri kritiziranju takega dela. Pri kritiki se mi zdi ena osnovnih zahtev tá: računajmo s tem, da je avtor take vrste dela, kot je besednjak, če je količkaj vesten, probleme tudi sám zapažal in o njih pre-mišljal — nič čudnega ne bi bilo celó, da je o njih več pre-mišljal kakor kritik. Morda bi bila kritika ob upoštevanju te možnosti za kakšno opombo krajša, morda bi kaka apodiktična sodba izostala — v zameno za to bi kritiku ostalo več časa in prostora za odkrivanje resničnih pomanjkljivosti, ki gotovo so — kje jih ni? — in ki bi jih radi odpravili.

Stanko Škerlj

IRMGARD MAHNKEN, DIE STRUKTUR DER ZEITGESTALT DES REDEGEBILDES*

Avtorica v svoji obsežni knjigi obravnava vprašanje časovnih (kvantitetnih) odnosov v govorni formaciji (Redegebilde); njene številne grafično izdelane analize temeljijo na bogatem fonetičnem gradivu iz slovenskega, srbohrvatskega, makedonskega, bolgarskega, ruskega in češkega jezika. V letih 1950-54 so bili na magnetofonski trak posneti krajši in daljši odlomki sproščenega pogovora, pripovedovanja in branja literarnih tekstov; s pomočjo posebnih tonskih aparatov so v Braunschweigu izdelali govrno sliko, s katere lahko razberemo potek tonske linije, glasovne in zlogovne meje ter pavze in gibanje intenzitetnih sunkov govora. Vsa avtoričina raziskava se opira samo na enega teh treh elementov — na razmejitve časovnih odrezkov (kvantitet) govornega toka.

V prvem delu knjige I. M. obširno utemeljuje svoja teoretična izhodišča, priznavajoč za osnovno vodilo misel S. Karcevskega: ... »c'est le tout qui explique les parties et non le vice-versa...« (celota pojasnjuje dele in ne narobe). Ko pretresa in vrednoti dosežanje dosežke v reševanju prozodičnih vprašanj, ugotavlja, da je bilo vse preveč v ospredju raziskovanje posameznih glasovnih, kvantitetnih in toničnih prvin, kakor si pač sledijo v časovni črti govora, medtem ko je bila zanemarjena celovitost govornega ustroja in notranja soodvisnost prozodičnih elementov, čeprav ne moremo zanikati, da je bila taka celovitost teoretično priznana zlasti pri proučevanju ritma v vezani besedi. Avtorica posebej poudarja kompleksnost prozodičnega ustroja; intenziteta, potek tonske višine in kvantitetna zaporedja se v svojih funkcijah prepletajo in dopolnjujejo, na po-

* Opera Slavica, Band 2, Göttingen 1962, 602 str.

slušalca pa delujejo kot zlita celota. Toda za analizo je treba te tri osnovne prozodične faktorje razdružiti in jih proučevati izolirano. V svoji raziskavi se I. M. omejuje na časovno (kvantitetno) strukturo govora, poudarja pa tudi presenetljive rezultate, ki jih je v vzporednih analizah stavčne melodije dosegel K. H. Pollok; v knjigi o novoštokavskem akcentu in melodični strukturi govora (Göttingen 1964) je namreč opisal svoje odkritje, po katerem je osnovni konstitutivni element melodične strukture melodični lok v obliki parabole.

Časovna struktura govorne formacije torej ni le zaporedje določenih daljših ali krajših glasovno izpolnjenih in neizpolnjenih enot, temveč nadsegmentna celota, ki znotraj organizira in povezuje strukturne člene. Na ta način z drugimi prozodičnimi faktorji skupno premaguje enodimenzionalno linearnost in omogoča odvisnost in povezavo govornih enot, ki niso v neposrednem sosedstvu — tako so prav prozodični faktorji uresničevalci sintaktičnih odnosov.

Pri proučevanju odnosov med kvantitetnimi enotami in razmerja enot do celote je avt. odkrila načelo *geometrijskega zaporedja*, ki časovno (kvantitetno) oblikuje in obvlada vse govorne strukture. Členi govorne formacije so torej v enakem razmerju do celote kakor posamezni členi geometrijskega zaporedja do vsote zaporedja. Pri razčlenjevanju govornega toka avtorico vodi artikulacijsko-fonetični in vsebinsko-semantični vidik.

V zvezi z obravnavo časovne strukture govornih formacij je I. M. izoblikovala tudi nov pogled na teorijo zloga; zaključeno in zelo uspelo poglavje pa je posvetila pavzam. Govorne pavze vseh vrst imajo odločilno vlogo pri zgradbi časovnih odnosov v govornem ustroju. Za govorečega so tudi pavze enakopravni funkcionalni kvantitativni členi, ki jih vgrajuje v govorno verigo. V risbah je zelo nazorno pokazano, kako se pavze kot enakovredni deli vključujejo v geometrijsko zaporedje; strukturo rušijo le premori, ki nastajajo kot psihične ali drugačne motnje.

S posebno tankim posluhom avtorica rešuje tudi problem nizanja govornih časovnih struktur, ki se ne razvrščajo druga za drugo, temveč se, podobno kot manjši členi, razporejajo v višji, nelinearni odvisnosti. Avt. grafično zasleduje ta pojav, pri katerem že v teku oblikovanja ene strukture nastane začetek naslednje, ki se tako ujame in spoji s prejšnjo. Tu pa seže na psihološko območje govora, saj se jasno pokaže, kako daleč naprej je posamezni govornik podzavestno zasnoval in pripravil govorno strukturo.

Pričujoča eksperimentalnofonetična raziskava z odkritjem konstantnih časovnih odnosov in razmerij v govoru odpira tudi nove možnosti za spoznavanje prozodičnih lastnosti pesniškega jezika, kajti prav časovna (kvantitetna) strukturiranost je bistvena in temeljna komponenta kompleksnega prozodičnega pojava — ritma.

V knjigi avtorica formulira tudi svoj jasni odnos do raziskovalnih metod fonometrične šole E. Zwirnerja, ki preiskuje le posamezne zvočne enote govora in išče njihovo srednjo (idealno) vrednost, ne priznava pa njihove neposredne odvisnosti od nadrejenih celovitih govornih formacij.

Čeprav obravnava I. M. tako zahtevno in zapleteno področje lingvistike, so njeni metodološki postopki zelo čisti; ker je s svojo raziskavo krčila nove poti, je razumljivo, da je morala ustvarjati tudi novo terminologijo, ki pa je zaradi izostrenih definicij razumljiva in adekvatna. Samostojno vrednost ima tudi obsežna in izbrana bibliografija del njenega osrednjega in mejnih znanstvenih področij. V dodatku je objavljenih nekaj re-produkcij akustičnih slik; najbrž so to prvi posnetki te vrste za slovenščino.

F. Jakopin

INTRODUCTORY BIBLIOGRAPHY OF SLAVIC PHILOLOGY*

Oddelek za slavistiko v Ann Arboru je pred nekaj leti začel izdajati serijo *Michigan Slavic Materials*, v kateri izhajajo izvorna dela slovanske lingvistike in ponatisi ali prevodi danes že težko dostopnih, s teoretičnega stališča pomembnih razprav, zlasti iz slovanske poetike. Tako je pod vodstvom glavnega urednika profesorja Ladislava Matejke izšlo šest zvezkov, ki vsebujejo študije seniorja ameriške slavistike Romana Jakobsona, razprave iz ruske poetike M. M. Bahtina, B. M. Ejhenbauma, Ju. Trunjanova, V. V. Vinogradova in V. N. Volišnova. Ob petindvajsetletnici smrti N. S. Tynbeckoja so ponatisnili tri njegove razprave o ruski metriki, v petem zvezku pa sta izšli študiji

* Ladislav Matejka, Ann Arbor 1965, 97 str.

O. M. Brika o pesniškem jeziku. Za lingvisti pa sta posebno važni deli: eksperimentalno-fonetična študija Ilse Mehiste in P. Ivića o srbohrvatskem akcentu in prevod znane razprave češkega lingvisti F. V. Mareša o slovanskem fonološkem sistemu in njegovem razvoju do razpada slovanske jezikovne skupnosti.

Kot prvi zvezek posebne serije je lani L. Matejka izdal bibliografski uvod v slovansko filologijo. Knjiga obsega 2024 bibliografskih enot, upošteva pa v glavnem samostojna dela in znanstveno periodiko, manj tudi posamezne razprave. Poleg bibliografije temeljne literature o slovanskih jezikih in njihovi zgodovini zajema knjiga še dela o stilistiki in poetiki, pa tudi dela o materialni in duhovni kulturi Slovanov.

Ob osnovnih podatkih o knjigi je pri večini navedena tudi signatura, ki jo ima delo v univerzitetni knjižnici v Ann Arboru, kar je za lokalno rabo seveda zelo koristno. Vendar je to dejstvo deloma odločalo tudi pri izboru; zaradi teh čisto zunanjih okoliščin so tako nastala precejšnja nesorazmerja, ker aktivnost knjižnice ni bila enako živa v vseh smereh slavistike: ponekod so opazne praznine, marsikaj je že zastarelega ali narključnega. Kljub temu bibliografija takšna, kakršna je, ob notranji primerjavi dovolj dobro pokaže, katera področja posameznih jezikov so bolj obdelana, katera slabše ali sploh ne; in s tem tudi začetnika lahko dobro usmerja pri študiju.

Prvi dve poglavji obsegata bibliografijo zbirnih del in periodike, sledi jima poglavje o primerjalni slovanski lingvistiki, nato pa bibliografija posameznih slovanskih jezikov po skupinah: južnoslovanska, zahodnoslovanska in vzhodnoslovanska. Razumljivo je, da ima največ enot ruščina; slovenščina se s 56 enotami uvršča med lužiško srbščino, beloruščino in kašubščino.

Če si nekoliko podrobneje ogledamo razdelek o slovenščini, lahko kaj hitro ugotovimo, da je bibliografija dokaj skromna in nepopolna celo za takšen kratek izbor (medtem ko je za večje jezike sistematično zbrana in na tekočem). Tako npr. v splošnem delu manjkata *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* ter *Jezik in slovstvo*; med slovnici sta navedena Breznik-Ramovšev pravopis in SP iz leta 1950, SP 1962 manjka. Enako ni Breznikove slovnice, zato pa je Šumanova. Od *Besedotvorja* A. Bajca je omenjen samo prvi del iz leta 1950; v odstavku *Dialectology* ni omenjeno niti eno delo T. Loganja in J. Riglerja, razen teh pa bi sem sodil tudi Toporišičev pregled slovenskih dialektoloških raziskav iz ZfSP. Ramovševe *Dialekte* pa je avtor uvrstil med gramatike in se tako skrivajo pod naslovom *Historična gramatika slovenskega jezika*.

Precej nenavaden pregled daje razdelek *Language Culture*, kjer se med drugim srečuje Isačenko *Slovenski peterostopni jamb* z Janeževim pregledom slovanske književnosti in Matthewsov *The Parnassus of a Small Nation* z Vondráčkovimi *Bržijskimi spomeniki*. Če k temu prištejemo še nekaj tipkarskih netočnosti, razberemo npr., da še izhaja *Slovenski jezik* iz leta 1938, medtem ko se *Razvistična revija* iz leta 1948 ne tiska več; tako torej slovanska bilanca res ni preveč razveseljiva.

Takšno stanje vsekakor opozarja, da bi morale naše ustanove, ki slavistične publikacije zamenjavajo s tujimi univerzami ali pa jih prodajajo, bolj skrbeti za to, da bi, kar pri nas vrednega izide, kontinuirano prihajalo v tuje slavistične knjižnice. Seveda so najvažnejše osebne zveze tujih slavistov z našimi slovenističnimi središči na univerzi in SAZU; prepričani smo, da bo v tej smeri največ pripomogel naš *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ki je namenjen tujim slavistom.

F. Jakobin

NOVI LEKSIKON JUGOSLOVANSKIH KNJIŽEVNIKOV*

Kdor se hoče informirati o biografskih in bibliografskih podatkih sodobnih slovenskih književnikov, je v zadregi. V *Slovenskem biografskem leksikonu*, ki sega šele do gesla Schmid, novejših podatkov po večini ne najdemo, saj so snopiči, ki so že izšli, izhajali od leta 1925 do 1960. Kronološko urejeni *Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva* M. Boršnikove (Lj. 1955) preneha z medvojno generacijo, razen tega pa je že zdavnaj pošel; nujno bi bila potrebna nova izdaja, dopolnjena s povojnimi književniki. Še največ podatkov o sodobnih piscih najdemo v Smolejevem *Slovenskem dramskem leksikonu* v dveh delih (Lj. 1961—1962). Ta pa upošteva le književnike, ki imajo kakršnokoli zvezo z gledališčem in dramatiko, in tudi pri tem je prvi del že razprodan.

*Suvereni pisci Jugoslavije. Ured. Miloš Zorzut. Zagreb, Stvarnost 1966. (VIII+397 str. 80°. (Biblioteka suverenih priručnika.)

Slovenske avtorje lahko poiščemo še v knjigi *Književni godišnjak, Pisci jugoslovenskih narodov* (Zagreb 1961), v katerem najmlajših pisateljev še ni, in pa v *Enciklopediji Jugoslavije* Leksikografskega zavoda v Zagrebu, katere prvih šest knjig je izhajalo od leta 1955 do 1965; izšla je šele do črk »Put« in izhaja vedno počasneje.

Matica srpska v Novem Sadu pripravlja obširen bio- in bibliografski leksikon jugoslovanskih književnikov, ki upamo, da bo enakovreden podobnim delom pri drugih slovanskih narodih (predvsem *Słownik współczesnych pisarzy polskich* v štirih knjigah, Warszawa 1963—1966, in *Slovník českých spisovatelů*, Praha 1964).

Pred kratkim je izšla knjiga *Suvremeni pisci Jugoslavije*, bio- in bibliografski leksikon živečih jugoslovanskih književnikov. Beležka na ščitnem ovitku in uvod nam povesta, kar ni razvidno iz naslova: v knjigo so sprejeti le pisci, ki so člani republiških društev književnikov. Za ta doslej nenavadni kriterij, še posebno pri knjigi, ki ni izdaja Združenja književnikov Jugoslavije, se je založba najbrž odločila zato, da bi čim prej in čim laže zbrala gradivo; redakcija se je obrnila na republiška društva in od njih dobila podatke. Od 782 članov, kolikor so jih imela društva književnikov ob zbiranju gradiva, je redakcija zbrala podatke za 769 književnikov, in toliko člankov je objavljenih v knjigi. Ta način je omogočil dokajšnjo ažurnost — redakcija je bila zaključena januarja 1965 in do tja segajo podatki — manjka pa v knjigi precej imen, ki bi v leksikon z naslovom *Suvremeni pisci Jugoslavije* vsekakor spadala. Od slovenskih avtorjev — v knjigi jih je 140 — manjkajo vsi, ki v času pripravljanja knjige niso bili člani Društva slovenskih književnikov. Od teh pa bi vanjo vsekakor spadali npr. Rado Bordon, Peter Božič, Valentin Cundrič, Bogomil Fatur, Viktor Konjar, Lojze Kovačič, Primož Kozak, Svetlana Makarovič, Bojan Pisk, Marjan Rožanc, Dominik Smole, Venio Taufer, Dane Zajc in morda še kdo. Posledica tega neprimernega kriterija pa je tudi to, da so v knjigi sicer zastopani literarni zgodovinarji in kritiki — celo nekateri umetnostni zgodovinarji in podobno — ki so pač slučajno člani književniških društev, ni pa člankov o mnogih drugih literarnih zgodovinarjih in kritikih, pri Slovencih npr. o Franu Petretu, Borisu Paternuju, Francu Ždravcu, Francetu Berniku in Janku Kosu.

Književniki, ki pišejo pod psevdonimi, so uvrščeni pod le-te, žal pa ni kazalk s pravimi imeni, ki bi uporabnost knjige olajšale. Članki so razdeljeni v dva dela. V biografskem delu slede datumu in kraju rojstva osnovni podatki o šolanju in službovanju, o sodelovanju v NOB, o književnem delovanju in objavljanju, o prevajalskem in uredniškem delu ter o prevodih avtorjevih del v tuje jezike. Nikjer pa ni nobenega podatka o narodnosti književnika in tudi njegovo delovno področje, ki je običajno pri leksikonih navedeno takoj za imenom, je treba razbrati šele iz teksta. Ni tudi nobene oznake in ocene avtorjevega dela ter pomena. Kolikor je bilo mogoče preveriti pri slovenskih književnikih, so življenjepisni podatki točni. Opazil sem le pomoto v članku o Mateju Boru: leta 1937 ni maturiral na gimnaziji v Celju, pač pa je tega leta diplomiral na ljubljanski slavistiki. V istem članku je napaka, ki jo je verjetno zakrivil zagrebški korektor: Grgarje nam. Grgar.

Bibliografski del vsebuje samo dela, ki so izšla v knjigah, pri dramatikih pa tudi izvedene drame. Vendar ni povsod dosledno označeno, katera dela so bila samo izvedena. Knjige so opisane z naslovom in letnico izida ter z opombo o vrsti in razvrščene po časovnem redu izhajanja; tudi antologije, izbori itd. so uvrščeni v kronološki red skupaj z drugim. Ker so opombe o vrsti izdaje pri posameznih knjigah ponekod nedosledne ali jih sploh ni, bibliografija ni vselej dovolj jasna. Tako npr. pri Janku Glazerju ni razvidno, da je knjigi *Jaz in ti* in *Pesmi* za otroke le uredil. V članku o Francetu Koblarju je pomotoma izostal bibliografski del in so vsa dela naštetja v biografskem delu, ne glede na to, ali gre za samostojne knjige ali le za članke ali uvode. Sicer pa so tudi bibliografski podatki, kolikor sem jih preveril pri slovenskih književnikih, točni in popolni.

Na koncu je naveden še naslov književnika; pri večini je objavljena tudi fotografija.

Kljub omenjenim pomanjkljivostim, ki bi jih bilo treba v novi izdaji popraviti, je knjiga koristen in majno potreben priročnik, ki bo prišel prav predavateljem in študentom jugoslovanskih književnosti ter vsakomur, ki se zanima za našo sodobno književnost.

Marko Kranjec

V članku pod tem naslovom (JiS 1965, št. 6/7) me moti besedna zveza ribiška *palica* (nemško Fischstock), str. 203—205. *Palica* v katerikoli zvezi pomeni neprožen, kratek, primerno debel predmet. Ribič pa potrebuje za ribolov gibčen, primerno dolg *prot*. Otroci si odrežejo za ribolov *šibo* (leskovko). Star ribič, ki me je pogosto spremljal pri ribolovu, ni nikdar rabil besede ribiška *palica*, temveč *prot*. Izraz ribiška *palica* so začeli rabiti šele športni ribiči. Prot za muharjenje je *muharica*, svojčas smo rabili zanj izraz *pernica*. Prot za vijačenje je *vijačnica* ali *metalnica* (Wurfgerte), prot za lov sulcev je sulčarka, prot za lov belic *beličarka*.

Izraz *ribnica* pomeni pripravo za ribolov, je star izraz; slišal sem ga od poklicnega ribiča stalno že pred desetletji.

Predvravnica je to, kar je med trnkomo in vrvico. Mislim, da je pravilen izraz *predvravnica*, ne *predvrnica*, ker ne gre za vrvico. Za predvravnico za lov ščuk smo rabili pleteno žico, ki je ščuka ni mogla pregristi.

Deli trnka so *ušesce*, *krak* (zdi se mi bolje kot *hrbtišče*), *ost in brada*.

Izraz *zateg* se mi zdi primeren za ribolov z vijačenjem. Ko začuti ribič prijem, vrvico z zamahom prota avtomatično nategne in s tem zapne ribo (pravzaprav se riba zapne sama). Pri muharjenju pa mora ribič izkoristiti trenutek, ko riba muho zgrabi. Takrat ribi s kratkim zamahom, *zasekom*, zaseka trnek v gobček. Če ta trenutek zamudi, riba vado izpusti. Za muharjenje bi rabil izraz *zasek*.

Plavuti so: *hrbтна*, *prsna*, *trebušna*, *predrepna* (ne *podrepna*) in *repna*.

August Munda

VPRAŠALI STE

KAKO PRIMERNO PISATI NOVE DINARJE?

(I. G. iz Ljubljane.)

Kakor lahko vidite na platnicah našega časopisa, se nam zdi najprimernejša pisava N-din. Pri tem smo se zgledovali po Slovenskem pravopisu 1962, ko piše npr. *c-mol* ipd.

J. Toporišič

ZAKAJ BRALEC - BRALEN, NE PA TUDI VOLIVEC - VOLIVEN?

(Študentka iz Bele Krajine.)

Zadnji, ki je določil tako pisavo je SP 1950. Na str. 34 piše v & 44 2 b, da se uporabljata pripona *-vec -vka*, »če stoji v zlogu pred (njo) *-l-* ali *-lj-*«. Za primer navaja med drugim prav *volivec* poleg *ponavljavec*. Na str. 861 navaja isti priročnik poleg *volivca* še *volivko* in *volivski*, toda *volilen*. Pri *ponavljavcu* imajo *l* *ponavljalen*, *ponavljalnost* in *ponavljalnica*, iz česar je mogoče sklepati, da imajo *l* v priponi vse izpeljanke iz pridevnika na *-len* (in seveda izpeljanke iz teh izpeljank). Sicer nisem našel za to primera, toda mislim, da bi tudi besede tipa *volivstvo* bile pisane z *v* in ne z *l*.

Razloga za tako ločevanje v bistvu ni. Podobno, kot sta se elkarjem — in še sedaj marsikomu — zdela nelepa dva zaporedna *v* v besedah tipa *prebivavec* (to so imenovali *vavkanje*), se je njih nasprotnikom moralo zdeti posebno grdo, če se smem tako izraziti, »lalkanje«, tj. tip *volilec*. Morda je res na ta način prišel do svojega *v volivec* (in *volivka* ter *volivski* in *volivstvo*). Kdorkoli je že vpeljal ta *v*, dosleden ni bil, kot priča *volilen* z družino izpeljank.

Po moji misli bi bodoči pravopis (in tudi že akademski slovar slovenskega knjižnega jezika) prav storil, ko bi pri tej opotečnosti pripomogel do zmage enotnosti. Predlagal bi: *bralec* — *bralka* — *bralski* — *bralstvo* — *bralen* — *kopalnica* itd. = *volilec* — *volilka* — *volilski* — *volilstvo* — *volilen* — *volilnica* itd. V bi ostal, dosledno, v verigi tipa *pivec* — *pivka* — *pivski* — *pivstvo* — *piven* — *pivnik* — *pivnica* itd. —

Tako za pisavo, izgovor je posebno vprašanje.

J. Toporišič

KAJ MISLIMO O SLOVENŠČINI ZA SLOVENCE?

(T. K. iz Ljubljane.)

Da bi prispevalo k jezikovni vzgoji široke javnosti, je Delo lani odprlo tedensko rubriko Slovenščina za Slovence. S stalnim jezikovnim koticom v dnevnem časopisju, na radiu in televiziji je res mogoče marsikaj storiti za kultiviranje naše knjižne besede. Mislim vendar, da bi bilo prizadevanje za izobraženje slovenske knjižne besede veliko uspešnejše, ko bi Delo pri tem upoštevalo nekatere čisto normalne okoliščine.

Po zgledu na jezikovne pogovore pri radiu naj tudi uredništvo Dela omogoči, da poleg ljubiteljev uveljavlja v tej rubriki svoje nazore o jeziku več ljudi s primerno jezikoslovno izobrazbo in z objavljenimi znanstvenimi in strokovnimi deli s področja slovenskega knjižnega jezika. To bi v jezikovni koticek prineslo sedaj zanemarjene vdičke jezikovne prakse in teorije in — ne nazadnje — vso zadevo bolj podemokratilo, tj. napravilo iz nje našo skupno stvar, za katero je sedanje opredeljevanje s prstovoljnimi ali prisilnim molkom manj koristno od odkritega merjenja nazorov. (*Pisma bralcev* so za to komaj primerno mesto.)

Menim, da preganjanje stilske neoporečnih jezikovnih sredstev, najsi bo oblikoslovnih, besednih ali sintaktičnih — posebno besednih je v Slovenščini za Slovence precej — prinaša v knjižni jezik škodljivo neustaljenost ali celo zmedo. Zaželeno zamenjavanje pri nas že ustaljenih svetovnih kulturnih besed s slovenskimi novotvorbami ali že odmrliimi poslovenitvami — tudi ko bi bile zmeraj slovenskemu knjižnemu jeziku primerno narejene — nam brez potrebe oži stik s svetom. Preveč preprosto jezikoslovno umovanje ob posameznostih bralcu jemlje orientacijo v velikem in mu ne gradi primerne samodejnega sistema v presojanju jezikovnih dejstev, zato pa ga potaplja v množico v bistvu komaj priučljivih drobcev. Dostikrat nekritično sklicevanje na Slovenski pravopis 1962, katerega določila so v marsičem bila deležna neovrženih kritičnih pripomb, hkrati s tem pa dosledno neupoštevanje le-teh, gotovo ne prispeva k stpnosti in složnosti, temelječima na razumski podlagi ljudi, ki knjižno pišejo in govorijo, še manj tistih, ki knjižni jezik raziskujejo. Itd.

Ker je primerno kultiviranje knjižnega jezika vsem pri srcu, ker je zadeva vseh nas, upamo, da naša beseda najde pri uredništvu Dela pravo mesto.

J. Toporišič

ZAKAJ V JIS MED AVTORJI NI NEKATERIH IMEN?

(V. S. iz Ljubljane.)

To je odvisno samo od ljudi, ki nosijo imena, na katera mislite. Uredništvo je v svoji Uredniški besedi vabilo k sodelovanju prav vse, »ki jezik in slovstvo bistro opazujejo in o njiju uspešno razmišljajo«, »sploh vse ljubitelje slovenske besede in šole« (JiS XI/1966, str. 36). Odziv je bil tak, kot ga kažejo vsebine posameznih številčk — s tremi izjemami: ko dva avtorja nista odobrila opravljene lekture člankov in ko je tretji iz osebnih razlogov umaknil poldrugo stran že stavljenega besedila. Kar se tiče prispevkov, uredništvo Jezika in slovstva živi tako rekoč iz rok v usta: miznica je po vsaki številki popolnoma prazna. Na marsikatero osebno povabilo k sodelovanju — prejeli so ga vsi vidnejši, ki so kdaj v JiS sodelovali — nismo dobili drugega kot (ponovne) obljube, tu in tam pa niti odgovora na vabilo nismo prejeli.

Uredništvo se zato znova obrača na vse, ki so dobre volje, da sodelujejo v Jeziku in slovstvu. Marsikdo bi glede na svoj položaj sodelovanje v Jeziku in slovstvu sploh lahko čutil kot dolžnost?

Ali niste tudi Vi eden tistih?

J. Toporišič

V OCENO SMO PREJELI

Sovetskoje slavjanovedenie 1965, št. 6, in 1966, št. 1 in 2. Akademija nauk SSSR. Izdatel'stvo »Nauka«.

Problemi 37—38, revija za kulturo in družbena vprašanja. April 1966.

Miloš Mikeln, Inventura 1965. Satirični kabaret. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega. Ljubljana 1966.

Anton Ingolič, Lastovka čez ocean. Roman. Založba Obzorja Maribor. 1966.

Rado Bordon, Nes(p)odobne basni. Nekakovšne pripovedne pesmi ali podobno-branje s pojasnili vred. Založba Obzorja Maribor. 1966.

SLOVENSKO LEPOSLOVJE IN BEOGRAJSKE KNJIGARNE

Pred mesecem dni sem se mudil v Beogradu in v knjigarnah v središču mesta (vsaj šest reprezentativnih trgovin) iskal srbskohrvaške prevode slovenskih leposlovnih del. Bira je bila neverjetno skromna.

Vsega pet knjig štirih slovenskih pisateljev je mogoče najti: dve knjigi Cirila Kosmača (Pomladni dan, novele), v tretji knjižici si delita prostor France Bevk in Ivan Cankar, v četrti spet Cankar s Prežihovim Vorancem, medtem ko so v peti knjižici zajete nekatere Cankarjeve novele. Zadnje tri knjižice so iz zbirke namenjenih šolarjem.

Ker skoraj mi bilo verjeti, da je to vse, sem brskal dalje in našel še primerek Koblarjeve monografije o Gregorčiču (izvirnik), v antikvariatu Srbske književne zadruge pa primerek predvojne Škerljve jezikovno vzporedne antologije najnovejših slovenskih novel.

Frapantno majhen izbor slovenskega leposlovja, ki naj bi bil na voljo srbskemu bralcu!

Ker mi založniško delo ni znano kot tudi ne razne okoliščine, ki nanj vplivajo, sem povprašal direktorja ugledne slovenske založbe, kaj sodi o številčnosti slovenskih del v beograjskih knjigarnah. Opozoril me je, da bi utegnil napak sklepati, če bi trdil, da je to vsa slovenika o beograjskih založbah, da so drugi prevodi bržkone v skladiščih kot nekurantno blago. Dejstvo, da Kosmačev Prolečni dan navzlic izredno nizki ceni (500 starih dinarjev, celo platno) in kljub nedvomni umetniški vrednosti še do danes ni razprodan, čeprav ga je Srbska književna zadruga izdala v sicer nesodobni obliki in zbirki že leta 1959, takšno sodbo podpira.

Vrsta vprašanj se ponuja ob teh pojavih. Zahtevala bi širšo obravnavo in dokumentacijo v kaki razširjeni publikaciji. Bralcem Jezika in slovstva pa zadoščaj pričujoča glosa, da si izoblikujejo svoj ceterum censeo.

Janez Rotar

POPRAVEK

V 4. številki mora biti v 18. vrstici prve kolone od spodaj *bih*, ne *bi*.

